

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda vergi daxilolmalarına makroiqtisadi göstəricilərin təsirlərinin
qiymətləndirilməsi” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyeva Zenfira Asif

BAKİ -2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d. dos.Əhmədov Fəriz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2019-cu il**

“Azərbaycanda vergi daxilolmalarına makroiqtisadi göstəricilərin təsirlərinin qiymətləndirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 və Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri

Qrup: 870

Magistrant:
Əliyeva Zəfəra Asif

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. dos. Ağayev Səyyad İsaq

Program rəhbəri:
b.m.i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakışi

BAKİ – 2019

Evaluation of macroeconomic impacts on tax revenue in Azerbaijan

Abstract

Topicality of the topic: The rapid development of the country's economy, the positive solution of the key issues, the improvement of the living standards of the population, the strengthening of the country's defense capacity and other strategic issues depend largely upon the ability of the state budget to pay.

Purpose and Objectives of the Study: The purpose of the study is to identify, summarize and explore the problem we are facing.

Tasks related to research:

-To explore the essence of tax policy;

-To analyze the factors affecting the budget and factors affecting the budget;

-to analyze the current state of taxation in Azerbaijan;

-Investigate the impact of economic growth on tax revenues in Azerbaijan;

-To analyze the effect of exchange rate and price change on tax revenues in Azerbaijan.

Research methods: Methods of observation, comparison, mathematical-statistical methods were used in the dissertation.

Research Information: The basics of the business database are books, articles, and official websites.

Research Engagements: The lack of a database for a more thorough investigation of the subject of research, especially in the case of Azerbaijan

Result of the study: As the macroeconomic indicators increase, tax revenues are also increasing

Scientific-practical significance of the results: Analysis of the improvement of liability measures in Azerbaijan for tax evasion and tax infringements

Key words: Taxes, tax receipts, exchange rate, price

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
RF	Rusiya Federasiyası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
VM	Vergi Məcəlləsi

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	4
I Fəsil.	VERGİ SİYASƏTİNİN NƏZƏR-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	7
1.1.	Vergi siyasətinin mahiyyəti və konseptual yanaşmalar.....	7
1.2.	Büdcəyə vergi daxilolmaları və ona təsir edən amillər.....	19
II Fəsil.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ VERGİDAXİLOLMALARININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	31
2.1.	Azərbaycanda vergi siyasətinin müasir vəziyyəti.....	31
2.2.	Azərbaycan Respublikasında vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətləri.....	43
III Fəsil.	AZƏRBAYCANDA VERGİ DAXİLOLMALARINA MAKROİQTİSADİ GÖSTƏRİCİLƏRİN TƏSİRLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	48
3.1.	Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi.....	48
3.2.	Azərbaycan Respublikasında qiymət və məzənnə dəyişməsinin vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi.....	51
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	61
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	63
	Cədvəllərin siyahısı.....	66
	Qrafiklərin siyahısı.....	66
	Diagramların siyahısı.....	66

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ölkə iqtisadiyyatının sürətli şəkildə inkişafı, əsas məsələlərin müsbət formada həll edilməsi, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi və başqa strateji məsələlərin müvəffəqiyyətlə həll olunması dövlət büdcəsinin ödəmə imkanlarından asılıdır. Ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçid etdiyi dövrdə dövlət büdcəsinə daxil edilən vəsaitlərin əsasını fiziki və hüquqi şəxslərdən alınan vergi, yığım, rüsum və başqa məcburi şəkildə olan ödəmələr təşkil edir.

Vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsi, vergilərin düzgün şəkildə hesablanması, vaxtında və tam ödənilməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi məsələsi əsaslı şəkildə əhəmiyyət kəsb edir. Vergi orqanları fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim olunan hesabatların düzgünlüyünə, həmçinin, vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsi üzərində nəzarəti 2 mərhələdə aparır: müəssisələrdən mühasibat hesablarının, həmçinin, vergi bəyannamələrinin qəbul edilməsi mərhələsində, səyyar vergi və kameral vergi yoxlaması vaxtı müəssisələrdə başlıca mühasibat sənədlərini yoxlamaqla.

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması üzrə məsələlərin həll edilməsi birbaşa olaraq vergi daxilolmalarının həcmindən asılı formadadır. Bu cəhətdən vergitutma bazası, onun tərkib elementlərinin inkişaf meyillərinin təhlili, vergi daxilolmaları maliyyə orqanlarının başlıca vəzifəsidir.

Vergilərin tam və vaxtında daxil olması üzərində nəzarət prosesini vergi orqanları reallaşdırdığı üçün, onlar vergitutma bazasının təhlili, büdcəyə daxil olan vəsaitlərin həcmnin təyin edilməsi, qüvvədəki qanunvericilik və başqa normativ aktların təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər paketinin hazırlanması üçün aktiv iş aparılır. Büdcənin gəliri işlənilib təsdiq edildiyi zaman vergi orqanlarının görmüş olduğu işlərin nəticələri qanunverici və icra orqanları tərəfindən nəzərə alınır. Vergi orqanları aparmış olduqları təhlilin nəticələrindən səyyar şəkildə vergi yoxlamalarının aparılması prosesi, müəssisələrin məqsədyönlü şəkildə seçilməsinə əsasən tövsiyələrin işlənməsi, vergi ödəyənlər tərəfindən vergilərin ödənilməsinin bütövlüyünün qiymətləndirilməsi və onların büdcəyə edilən

ödənişlərə əsasən olan borclarının aşağı endirilməsi üzrə tədbirlər üçün istifadə olunur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanda vergi daxilolmaları, vergi daxilolmalarına makroiqtisadi göstəricilərin təsirləri haqqında bir çox tədqiqatlar aparılmışdır. Bu istiqamətdə A.F.Musayev, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbəliyev, M.M.Sadıqov, Z.Ş.Paşayev, Y.H Həsənsli, S.İ Ağayev və s. nin tədqiqatlarını nümunə olaraq göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi qarşımıza qoyduğumuz problemi müəyyənləşdirmək, ümumiləşdirmək və tədqiq etməkdir.

Mövzunun tədqiqi ilə bağlı vəzifələr:

- Vergi siyasətinin mahiyyətini ümumi şəkildə araşdırmaq;
- Büdcəyə vergi daxilolmaları və ona təsir edən amilləri təhlil etmək;
- Azərbaycanda vergi siyasətinin müasir vəziyyətini təhlil etmək;
- Azərbaycanda iqtisadi artımın vergi daxilolmalarına göstərdiyi təsiri araşdırmaq;
- Azərbaycan məzənnə və qiymət dəyişməsinin vergi daxilolmalarına təsirini təhlil etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan Respublikasında büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətində dövlət tərəfindən görülən tədbirlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, predmeti isə Azərbaycan Respublikasında devalvasiya, qiymət və məzənnə dəyişməsinin vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiyada müşahidə, müqayisə, riyazi-statistik metodlar kimi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: İşin informasiya bazasının əsasını mövzu ilə bağlı kitablar, məqalələr, rəsmi internet saytları təşkil edir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Tədqiqat mövzusunun xüsusilə də Azərbaycan timsalında daha mükəmməl şəkildə tədqiq olunması üçün məlumat bazasının yetərsizliyi

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Azərbaycanda vergi yayınması və vergi hüquqpozmalarına qarşı tətbiq edilən məsuliyyət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsinin təhlili

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir və 66 səhifə həcmindədir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, işin məqsədi, işin vəzifələri, tədqiqatın predmeti, obyekt, elmi yeniliyi, informasiya məlumat bazası, praktiki əhəmiyyəti və işin strukturu xarakterizə olunur.

Dissertasiya işinin birinci fəslində vergi siyasətinin nəzər-metodoloji məsələləri tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin müasir vəziyyəti və vergidaxilolmalarının artırılması istiqamətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanda vergi daxilolmalarına makroiqtisadi göstəricilərin təsirlərinin qiymətləndirilməsi təhlil olunmuşdur.

Sonda isə nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı qeyd olunmuşdur.

I FƏSİL. VERGİ SİYASƏTİNİN NƏZƏR-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Vergi siyasətinin mahiyyəti və konseptual yanaşmalar

Vergi siyasəti – maliyyə resursunun təkrar bölüşdürülməsi hesabına cəmiyyət və dövlətin fərqli sosial qrupların maliyyə tələbatının təmin edilməsinə və həm də ölkənin iqtisadiyyatının normal inkişaf etməsi məqsədi ilə ölkənin vergi sisteminin formalaşması üzrə dövlətin yerinə yetirdiyi iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlər məscmusu kimi başa düşülür.

Dövlət vergi siysəti həyata keçirən zaman vergiyə məxsus funksiyalara əsaslanır və fəal vergi siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə bu funksiyalardan istifadə edir. Bu siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin bir hissəsi olmaqla yanaşı onun reallaşdırılmasının forma və üsullarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. (<http://www.cabc-global.com/general-overview-of-tax-system-of-azerbaijan>, 2017)

Bazar iqtisadiyyatı heç də o demək deyil ki, dövlət idarəetmə və tənzimləmə proseslərindən kənarlaşdırılır. Məsələ burasındadır ki, bu proseslər təsərrüfat subyektlərinin istehsalat-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə olmamalıdır.

Dövlət bazar mexanizmlərinin fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şəraiti yaratmalı və bu mexanizmlərin vasitəsi ilə iqtisadi prosesləri tənzimləməlidir, bu mexanizmlərdən biri də vergilərdir.

Müxtəlif ölkələrdə, hətta təxminən eyni iqtisadi inkişaf şəraiti olan ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimləmə dərəcəsi müxtəlifdir. İsveçdə dövlət daha çox təsirə malikdir, Almaniyada və Yaponiyada, habelə ABŞ-da isə dövlət tənzimləmə ilə daha az dərəcədə məşğuldur. Vergilər eyni zamanda iqtisadiyyata təsirin maliyyə-iqtisadi sisteminin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin ən vacib elementlərindən biri kimi çıxış edir. Demək olar ki, dövlət ölkənin vergi sistemini yaradaraq onu bir sıra maliyyə siyasətinin məqsədlərinə görə istifadə etməyə çalışır. Bununla bağlı olaraq o, nisbətən müstəqil istiqamətə-vergi siyasətinə çevrilir.

Vergi siyasəti dövlətin, cəmiyyətin başqa-başqa sosial qruplarının maliyyə tələbatlarının, habelə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafının maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına təmin edilməsi məqsədilə ölkənin vergi sisteminin

yaradılması üzrə dövlətin iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlərinin məcmusudur. Dövlət bu fəaliyyətdə vergilərə xas olan funksiyalar əsaslanır və bu funksiyaları fəal vergi siyasətinin aparılması üçün istifadə edir. (ПАНКОВ , 2006: s. 36)

Vergi siyasəti insan fəaliyyətinin spesifik sahəsi kimi üstqurum kateqoriyasına aid edilir. Vergi siyasəti və cəmiyyətin iqtisadi bazisi arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bir tərəfdən, vergi siyasəti iqtisadi münasibətlərlə yaranır, cəmiyyət siyasətin hazırlanmasında və aparılmasında sərbəst deyil, siyasətin aparılması iqtisadiyyatla şərtləndirilmişdir. Digər tərəfdən isə, vergi siyasəti iqtisadi bazis əsasında yaranaraq və inkişaf edərək maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi müəyyən müstəqilliyə malikdir: onun spesifik qanunları və inkişaf məntiqi vardır. Buna görə o iqtisadiyyata, maliyyənin vəziyyətinə əks təsir göstərə bilər. Bu təsir müxtəlif ola bilər: bəzi hallarda siyasi tədbirlərin aparılması vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılır, digər hallarda isə o ləngiyir.

Vergi siyasəti sahəsində konkret həll variantının seçilməsinə aşağıdakı amillər təsir edir: ölkədə istehsalatın artma (azalma) templəri ilə xarakterizə edilən ümumi iqtisadi vəziyyət; inflyasiya səviyyəsi; dövlətin kredit – pul siyasəti.

Vergi siyasətinin məqsədləri bir sıra amillərin təsiri altında formalaşır, onlardan ən vacibləri ölkədə iqtisadi və sosial vəziyyət, cəmiyyətdə sosial – siyasi qüvvələrin yerləşdirilməsidir.

Müasir şəraitdə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan dövlətlər aşağıdakı ən vacib məqsədlərə nail olmaq üçün vergi siyasəti aparırlar.

-Dövlətin iqtisadiyyatın təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına və ya məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş tənizmlənməsində, habelə ictimai təkrar istehsalda iştirakı;

-Hakimiyyətin bütün səviyyələrinin iqtisadi və sosial siyasətin aparılması, habelə müvafiq hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən üzərlərinə qoyulmuş funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün kifayət edən maliyyə ehtiyatlarına tələbatının təmin edilməsi;

-Dövlətin gəlirləri tənizmləmə siyasətinin təmin edilməsi;

Vergi siyasətinin formalaşmasının əsasında iki qarşılıqlı uyğunlaşan metodoloji zəmin durur:

-Vergi ödənişlərinin müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlir hissəsinin formalaşması üçün istifadə edilməsi və dövlətin fiskal məsələlərinin həlli;

-Vergi alətinin iqtisadi fəaliyyətin tənizmlənməsinin dolayı metodu kimi istifadə edilməsi;

Vergi siyasətinin həyata keçirilmə metodları dövlətin göstərilən siyasəti aparmaqla nail olmaq istədiyi məqsədlərdən asılıdır.

Müasir dünya təcrübəsində aşağıdakı metodlar daha geniş yayılmışdır:

a)Vergi ödəyicisinin üzərinə qoyulan vergi yükünün dəyişməsi;

b)Vergiqoyma forma və ya üsullarının digərləri ilə əvəz edilməsi;

c)Bu və ya digər vergilərin və ya bütün vergiqoyma sisteminin yayılma sahəsinin dəyişməsi;

d)Vergi güzəştlərinin və preferenslərin tətbiq və ya ləğv edilməsi;

e)Vergi dərəcələrinin differensiasiyalaşdırılmış sisteminin tətbiq edilməsi.

Vergi siyasətinin aparılması zamanı dövlətin iqtisadiyyatın tənizmlənməsində iştirakı vergi dərəcəsi, vergi güzəştləri, vergi bazası və bəzi digər vergi alətlərinin köməyi ilə həyata keçirilir. Dövlət bu zaman həm birbaşa, həm də dolayı vergi alətlərini istifadə edir. (ЮТКИНА, 1999: s. 42)

Stimullaşdırılma və ya tənizmlənmə proseslərinə birbaşa təsirin xarakterik nümunəsi vergi güzəştlərinin və ya preferenslərin istifadəsi vasitəsilə vergilərdən tam və ya qismən azad edilmədir. Ayrı-ayrı vergilərin ödənilməsindən tam azad edilmək üsulunu dövlətlər bir qayda olaraq, iqtisadiyyatın yeni sahələrinin və ya fəaliyyət sahələrinin inkişafı üçün, az mənimsənilmiş və ya ölkənin az əlverişli rayonlarına investisiyaların stimullaşdırılması üçün istifadə edirlər. Bunun üçün baza kimi gəlir və ya mənfəət xidmət edir. Belə vergidən azad edilmələr əsasən, üç-beş il üçün tətbiq edilir.

Vergidən tam azad edilmədən fərqli olaraq qismən vergidən azad edilmə sahibkarlıq gəlirinin müəyyən hissəsi üçün vergi güzəştləri sistemidir, bu da tətbiq edilən dövlətin iqtisadiyyatı tənizmlənmə formalarının seçiciliyini və çevikliyini

təmin edir. Xüsusən, bu halda ümumi qaydalara qarşı zamanda azaldılan sürətli amortizasiya və ya differensiasiyalaşdırılmış vergi dərəcələri, vergilərin ödənilməsindən möhlət və ya hissə-hissə ödəmək, vergiqoymadan azad olan müxtəlif ehtiyat, investisiya və digər fondların yaradılması və vergi güzəştlərinin və seçimlərin digər növləri kimi iqtisadi, maliyyə və vergi qolları istifadə edilir. (ПАНСКОВ, 2006: s. 55)

Hakimiyyət orqanlarının bütün səviyyələri üçün zəruri maliyyə ehtiyatlarının formalaşması məqsədinə nail olunması ümumdövlət qanunvericiliyində federal, regional və yerli vergilərin müəyyən edilməsi yolu ilə təmin edilir. Bir çox iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə regionlara və bələdiyyələrə ümumfedral vergilərə əlavələr müəyyən etmək hüququnun verilməsi təcrübəsi geniş tətbiq edilir. Dövlətin gəlirləri tənzimləmək sahəsində siyasətinin həyata keçirilməsinin vacib vasitəsi vergi dərəcəsidir. Dövlət onu dəyişərək vergi qanunvericiliyinin bütün massivini dəyişmədən, yalnız müəyyən edilmiş dərəcələri korreksiya etməklə vergi tənzimləməsini həyata keçirə bilər. Vergi siyasətinin aparılmasından əhəmiyyəti effektə vergi ödəyicilərinin bəzi kateqoriyası üçün, ayrı-ayrı regionlarda, ayrı-ayrı sahələr və müəssisələr üçün vergi dərəcələrinin differensiasiyalaşdırılması hesabına nail olunur. Vergi dərəcəsi maliyyə qanunvericiliyinin səyyarlığını təmin edir və dövlətə gəlirləri tənzimləmək siyasətində prioritetlərin dəyişməsini sürətli və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verir.

Vergi dərəcəsi ilə yanaşı, vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin effektiv vasitəsi həmçinin vergi güzəştləridir. Vergiqoymanın dünya təcrübəsində tətbiq edilən vergi güzəştlərini sistemləşdirmək çətindir, çünki onlar istənilən hallarda, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dövlətin marağının olduğu zaman və onun iqtisadiyyatın müəyyən sahələrini, regionları, sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərini stimullaşdırmağa və ya əksinə, stimullaşdırmamağa hazır olduğu zaman müəyyən edilə bilər. Vergi stimullaşdırmasının daha çox yayılmış obyektə investisiya fəaliyyətidir. Bir çox dövlətlərdə bu məqsədlərə yönəldilən mənfəət vergiqoymadan tam və ya qismən azad edilir. Çox vaxt investisiya fəallığının stimullaşdırılması üçün texnoloji avadanlıq və onun ehtiyat hissələri ƏDV-dən azad edilir. Bir çox

ölkələrin vergiqoyma sistemində mənfəət və digər bəzi vergi növlərinin qoyulmadığı xüsusi investisiya fondlarının təsis edilməsi nəzərdə tutulur.

Mənfəət vergisi-bir başa vergi, təşkilatdan (müəssisə, bank, sığorta şirkəti və s.) alınan vergidir. Bu vergi növündə şirkətin fəaliyyətin gəlirləri müəyyən olunur və gəlir mənfəi olarsa müəyyən güzəştlər edilir. Bir çox ölkələrdə vergi güzəştlərinin köməyi vasitəsilə kiçik müəssisələrin təsis edilməsi, xarici kapitalın cəlb olunması, iqtisadiyyatın gələcək inkişafı üçün əsaslı əhəmiyyət daşıyan elmi-texniki layihələr, bununla yanaşı, ekoloji layihələr təqdir edilir, dünya bazarına rəqabət qabiliyyətli məhsulun buraxılmasına kömək edən yeni yüksək texnoloji istehsalatın yaradılması stimullaşdırılır.

Bir sıra ölkələrdə gəlirə və ya mənfəətə verginin götürülməsi zaman cari ilin zərərlərinin növbəti ilin və ya illərin mənfəətinə və ya gəlirlərinə keçirilməsi təcrübədən keçirilir. Bir sıra ölkələrdə konsolidasiya edilmiş vergiodəyicilərinə vergiqoyması həyata keçirilir, bu da onların balansı çərçivəsində zərərlərin və mənfəətin qarşılıqlı hesablanması aparmağa imkan verir. Çox vaxt əvvəllər dövlətə ödənilmiş vergilərin korporasiyalara qaytarılması şəklində vergi güzəştləri, şirkətin yeni buraxılmış səhmlərinin ilk alıcılarına vergi imtiyazları istifadə edilir.

Bir sıra xarici ölkələrdə mülkiyyət formasından asılı olaraq müxtəlif imtiyaz növləri verilir. Məsələn, çox vaxt dövlət mülkiyyətində olan obyektlər torpaq vergisinin ödənilməsindən azad edilir, çox vaxt dövlət korporasiyasının mənfəətinə imtiyazlı xidmət müəyyən edilir və s. Bəzən vergi imtiyazları xarici investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə vətəndaşlıqdan asılı olaraq müəyyən edilir.

Bir çox ölkələrdə büdcə xərclərinin kəskin şəkildə artması müxtəlif vergi imtiyazlarının verilməsinin nizamlanması haqqında məsələni bütün kəskinliyi ilə qoydu. Bu onunla bağlıdır ki, vergi imtiyazlarının geniş siyahısının müəyyən edilməsi çox vaxt vergi bazasının azalmasına gətirib çıxarır, bunun nəticəsində dövlətə zəruri vergi daxilolmaları səviyyəsinin saxlanması üçün o daha yüksək vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsinə əl atır. Vergi bazasının formalaşması da dövlətin vergi siyasətinin ciddi alətidir, çünki vergiodəyicilərinin müxtəlif kateqoriyalarının vergi öhdəliklərinin artırılması və ya azalması bundan asılıdır. Bu əlavə stimullar və

ya əksinə, istehsalatın və investisiyanın genişlənməsi və iqtisadi inkişafın müvafiq artması (azalması) üçün məhdudiyətlər yaradır.

Əksər ölkələrin vergiqoyma sistemi əsasən amortizasiya ilə bağlı olan vergi bazasının formalaşmasının müxtəlif formalarını nəzərdə tutur. Sürətli amortizasiyanı həyata keçirməyə icazə vermək, yəni əsas kapitalın dəyərini fiziki köhnəlməyə müvafiq normalarda deyil, böyüdülmüş ölçülərdə hesabdan silmək istehsal xərclərinin süni şəkildə artırılmasına və müvafiq olaraq hesablarda əks olunan mənfəətin və deməli, vergi ödəmələrinin azalmasına gətirib çıxarır. Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi ilə bundan başqa, yeni avadanlığın dəyərini yarısını amortizasiyaya hesabdan silməyə icazə verilmişdir.

Dövlətin vergi siyasəti aparılan iqtisadi siyasətin əksi olmaqla nisbətən müstəqil əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa, aparılan vergi siyasətinin nəticələrindən dövlətin hansı korrektivlərin iqtisadi siyasətə daxil etməyə məcbur olduğundan asılıdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasəti, vergi və vergilərin yığılması Vergilər Nazirliyinin vəzifəsidir. Vergi Məcəlləsi qanunvericilik səviyyəsində Azərbaycan Respublikasında vergitutmanın ümumi prinsiplərini, vergiləri müəyyənləşdirmək, ödəmək və toplama qaydalarını təsvir edir; vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının hüquq və vəzifələri; tətbiqi formaları və üsulları; vergi orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilmiş qanunsuz hərəkətlərdən (və ya tədbirlər görülməməsi) şikayətlər vermək üçün vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət daşımalarını təsvir edir.

Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş anlayışlar, proseduralar və qaydalar vergi qanunvericiliyinin müvafiq sahələrində təkmilləşdirilmiş idarəetmənin təmin edilməsi, müvafiq öhdəliklərin ödənilməsi və yalnız bu Məcəllə ilə və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən vergitutma və icraat çərçivəsində istifadə olunur.

Hər hansı vergi qanunvericiliyi digər sahələrdə qanunvericiliyə zidd olduqda, aşağıda göstərilənlər istisna olmaqla, Vergi Məcəlləsinin müddəaları üstünlük təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı hər hansı bir beynəlxalq

müqavilələr, Vergi Məcəlləsində olanlardan fərqlənən qaydaları nəzərdə tutursa, beynəlxalq müqavilələrin müddəaları prioritet hesab olunur.

Vergi Məcəlləsinə və ya qüvvəyə mindikdən sonra qanunvericiliklə təsdiq edilmiş bir məhsulun bölüşdürülməsi və ya əsas boru kəməri razılaşmaları, habelə Neft və Qaz haqqında qanunvericiliyi də daxil olmaqla oxşar təbiətdə olan digər qanunlar və sazişlər nəzərdə tutulandan fərqlənən müddəaları Vergi Məcəlləsinə və digər vergilərə görə vergilər haqqında, bu müqavilələrin və qanunların müddəaları tətbiq edilir.

VM-ə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında vergilər aşağıdakı kimi olmalıdır:

- Dövlət vergiləri
- Muxtar respublikanın vergiləri
- Yerli (bələdiyyə) vergiləri

Dövlət vergiləri Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində uyğunluq və ödəniş üçün məcburi olan vergilərdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində vergilər Azərbaycan Respublikasının valyutası – Manat (AZN) ilə hesablanır və ödənilir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezident hüquqi və fiziki şəxslərin daimi nümayəndəliyini təsvir edən müəyyən qaydalar və tənzimləmələr mövcuddur. Ümumiyyətlə, bu şəxslərin özləri və ya səlahiyyətli nümayəndələri Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətini tam və ya qismən aparan istənilən 12 aylıq dövr ərzində 90 gündən az olmayan məcmu müddət üçün yeri və ya nişanı müəyyən edirlər.

Daimi nümayəndəliyə aşağıdakılar daxildir, lakin bunlarla məhdudlaşmırlar:

- İdarəetmə yeri
- Yarımşöbə
- Ofis
- Şöbə və ya təşkilat

•Tikinti və təmir sahələri, quraşdırma və montaj müəssisələri, habelə müvafiq nəzarət tədbirləri həyata keçirilir

•Təbii ehtiyatların axtarışı və istehsalı üçün istifadə olunan platformalar, meydançalar, qazma qurğuları və gəmilər, habelə müvafiq nəzarət fəaliyyəti

•Qeyri-rezident fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən sabit baza (yer)

•Məsləhət xidmətləri təqdim etmək üçün istifadə edilən otaqlar

•Azərbaycan Respublikasının ərazisində digər sahibkarlıq fəaliyyət növlərinin həyata keçirildiyi istənilən iş yeri

•Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezident müəssisələr və ya qeyri-rezident fiziki şəxslər üçün daimi nümayəndəliyin funksiyalarını yerinə yetirən və ya onların adından hərəkət edən şəxslər və razılığa gəlmək üçün səlahiyyətli şəxslər

•Malların istehsalı və satışı, işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün saytlar

Aşağıdakılar daimi nümayəndəlik tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlər hesab edilmir:

•Qeyri-rezident müəssisəyə aid olan malların və məhsulların saxlanması və nümayişi

•Qeyri-rezident müəssisəyə aid olan malların və ya məhsulların Azərbaycan Respublikasının tərkibinə daxil edilməsi və sonradan üçüncü şəxs tərəfindən ixrac edilməsi üçün saxlanması

•Qeyri-rezident müəssisənin öz ehtiyacları üçün malların alınması və ya məhsul istehsalı

•Qeyri-rezident müəssisənin öz ehtiyacları üçün hər hansı hazırlıq və ya dəstəkləyici fəaliyyətin həyata keçirilməsi

•Yuxarıda göstərilən bütün fəaliyyət növlərinin birgə icrası

Bundan başqa, qanuni və ya qeyri-rezident fiziki şəxsin istənilən 12 aylıq müddət ərzində 90 gündən az olan məcmu dövr üçün fəaliyyət göstərdiyi Azərbaycan Respublikasında istənilən yer, daimi nümayəndəlik kimi tanınmayacaqdır. Belə bir halda, Azərbaycan mənbəyindən alınan gəlirlər ödəniş mənbəyində vergiyə cəlb edilir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Rayon və ya Regional Vergi orqanları müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarıdır.

Məsuliyyət sahəsi daxilində vergi orqanları hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətlərini tutur. Dövlət vergi orqanları öz fəaliyyətlərini digər yerli icra hakimiyyəti orqanlarından müstəqil olaraq həyata keçirirlər. Vergi orqanlarının məsuliyyət sahəsi daxilində verdikləri qərarlar Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq bütün hüquqi və fiziki şəxslər üçün məcburidir.

Gəlir vergisi, Yol vergisi, Korporativ mənfəət vergisi, ƏDV, aksiz vergisi (saxlanılması gömrük orqanlarının məsuliyyətidir) və s. vergi orqanları (yerli/bələdiyyə vergiləri istisna olmaqla) vergilərin vaxtında ödənilməsinə nəzarət edirlər. (<http://www.cabc-global.com/pdf/general-overview-of-tax-system-of-azerbaijan.pdf>, 2017)

Vergi orqanları Vergi Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və qanunvericilik aktları əsasında öz məsuliyyət sahələrində hərəkət edirlər. Vergi Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi əsaslarıdır. Vergi orqanları və vəzifəli şəxslər, rəsmi vəzifələrini yerinə yetirərkən bütün vergi ödəyiciləri haqqında məlumatın gizliliyini təmin etməlidirlər.

Vergi orqanına daxil olan hər hansı vergi ödəyicisi məlumatları aşağıdakılar istisna olmaqla, kommersiya (və ya vergi) sirri və şəxsi həyat haqqında məlumatlar hesab edilir:

- Vergi ödəyicisinin razılığı ilə açıqlanır
- Vergi ödəyicisinin vergi identifikasiyası ilə əlaqədar
- Müəssisənin kapitalının nizamlanması ilə əlaqədar
- Vergi Məcəlləsinin pozulmasına və belə pozuntulara görə məsuliyyət ilə əlaqədar
- Gecikmiş vergi ödənişləri ilə əlaqədar
- Hüquqi şəxslərin dövlət reyestrində məlumatlarla əlaqədar

Həssas ticarət (vergi) məlumatları olan Vergi orqanı tərəfindən daxil edilən məlumatlar vergi ödəyicisinin maraqlarının nəzərə alınması və qiymətləndirilməsi ilə həll olunmalıdır. Belə bir həssas məzmunla məlumatın hər hansı bir itkisi, açıqlanması və ya təhlükəsi bu mövzuda işləyən bir vergi orqanının hüquqi məsuliyyətidir.

Vergi orqanları yuxarıda göstərilən formada qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada digər vergi ödəyicilərinə məlumat verə bilirlər:

- Digər vergi orqanları öz vəzifələrini icra etmək məqsədilə
- Vergi Məcəlləsi pozuntularının cəza məzmunu ilə qarşısının alınması və araşdırılması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı
- Vergi ödəyicisinin vergi öhdəliyini və ya vergi pozuntuları və ya hüquq pozuntuları, məsələn, digər cinayət məsuliyyəti kimi
- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun digər dövlətlərin müvafiq dövlət orqanları
- Sosial təminatla bağlı qanunların icrası üçün zəruri dərəcədə Tibbi Sığorta və Dövlət Sosial Müdafiə Fondları
- Gömrük qanunvericiliyinin verilməsi məqsədilə gömrük orqanları

Hökumət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri bu sənədləri verən vergi orqanlarına kommərsiya (vergi) məlumatı olan sənədləri qaytarır.

Dövlət vergisi:

Xarici Tərəfdaş Azərbaycan Respublikası ərazisində karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqəli fəaliyyətdən başqa iş və ya xidmətlər həyata keçirirsə və ya başqa fəaliyyət göstərsə, Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq, belə Xarici Tərəflər vergi bəyannaməsi və maliyyə hesabatlarını vergi orqanlarına və digər dövlət orqanlarına bu cür işlər və ya xidmətlər, yaxud digər biznes fəaliyyətləri ilə əlaqədar vergiyə cəlb olunur. (<https://economy.gov.az/uploads/fm//doingbusiness>, 2017)

Azərbaycan Respublikasının ərazisində kommərsiya fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxslərə aşağıdakı vergilər tətbiq edilir:

- Korporativ mənfəət vergisi
- Əlavə dəyər vergisi (ƏDV)

- Təqaüd vergisi
- Əmlak vergisi
- Torpaq vergisi
- Yol vergisi
- Mədən Vergisi
- Sadələşdirilmiş vergi

Fərdi mənfəət vergisi və İctimai Əlavələr

Vergi ödəyicilərinin məşğulluq gəlirləri və Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentlərindəki mənbələrdən əldə edilmiş əmək gəlirləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş aylıq dərəcələrə görə ödəniş mənbəyində vergiyə cəlb edilməlidir.

Cədvəl 1. Aylıq dərəcələrə əsasən ödənişlər

Aylıq gəlir vergisi	Vergi
2 000 manata qədər	14%
2 000 manatdan çox	280 manatı və 2000 manatı aşan məbləğin +30% -i

Mənbə: <http://www.cabc-global.com/general-of-tax-system-of-azerbaijan,2016>

Aylıq gəliri 200 AZN-dən çox olmayan şəxslər üçün əlavə fayda verilir -ilk 93,50 AZN vergiyə cəlb edilmir.

3% İşçilərin və 22% İşəgötürənin Sosial Müdafiəsi Fondu əməkdaşlarının aylıq Ümumi Gəlirindən əmək haqqının ödənilmə tarixindən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsinə ödənilməlidir.

Sosial Müdafiə Fonduna fərdi uçot haqqında Qanun 2006-cı ilin yanvarından qüvvəyə minir. Bu qanuna əsasən, şirkətin hər bir əməkdaşı üçün sosial yardımlar hesablanmalı və fərdi olaraq təqdim edilməlidir.

Xəstəliyin ilk 14 günü işçilərə verilən sosial yardımlar işəgötürən hesabına ödənilməlidir. Xəstəliklərin 14-cü gününü keçən bütün dövrlər üçün xəstəlik müavinəti Sosial Müdafiə Fondunun əməkdaşı tərəfindən ödənilməlidir.

Üç aylıq fərdi mənfəət vergisi hesabatları hər bir təqvim rübündən sonrakı 20 gün ərzində təqdim edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən "Azərbaycan Respublikasının ərazisində bir təqvim ili ərzində 182 gündən çox qalan və ya Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayış yeri olan və ya həyatı mənafehlərin və ya adət-ənənənin mərkəzi olan hər hansı fiziki şəxs" vergi məqsədləri üçün sakinlər hesab edilir və Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Mənfəətinə dair hesabat verir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən əmək müqaviləsi bağlamadan işə qəbul edən işəgötürənlər müvafiq əmək müqaviləsi olmadan maddəli hər bir şəxs üçün 1000 manat məbləğində maliyyə sanksiyasından məsuliyyət daşıyırlar.

Vergi ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb edilməyən vergi ödəyicilərinin qeyri-məşğul gəlirləri və Azərbaycan mənbələrindən alınan gəlirlər vergiyə cəlb edilən ildən sonrakı ilin 31 mart tarixindən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş illik dərəcələrlə elan edilməlidir.

Cədvəl 2. İllik dərəcələrə əsasən ödənişlər

İllik gəlir vergisi	Vergi
24 000 manata qədər	14%
24 000 manatdan çox	3 360 manatı və 24 000 manatı aşan məbləğin +30% -i

Mənbə: <http://www.cabc-global.com/general-of-tax-system-of-azerbaijan,2016>

İllik gəlirləri 2 400 AZN-dən çox olmayan şəxslər üçün əlavə fayda verilir - ilk 1 122 AZN vergiyə cəlb edilmir.

Fiziki şəxslərin daşınar və ya daşınmaz əmlakın kirayəsindən əldə etdiyi gəlirin 14% dayandırılmalıdır. Vergilər düzgün saxlanılırsa və vaxtında ödənilirsə, bu cür gəlirlərə əlavə vergi və faizlər tətbiq edilmir.

Korporativ mənfəət vergisi ödəyiciləri

12 (on iki) aylıq ardıcıl aylıq ümumi gəlirləri 150 000 AZN-dən çox olan və onların dövrüydən asılı olmayaraq, aşağıda göstərilən meyarlara cavab verən şirkətlər illik Korporativ Mənfəət Vergisinin verilməsi və ödənilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar:

-Aksiz vergisi tətbiq olunan malların istehsalçıları

-Sığorta və kredit təşkilatları, investisiya fondları və lombardlar

-Əmlak və qonororların verilməsindən gəlir əldə edənlər

-1,000,000 AZN-dən çox xalis dəyərli əsas vəsait sahibləri.

Korporativ mənfəət vergisi dərəcələri:

Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş cari mənfəət vergisinin illik mənfəət dərəcəsi 20% -dir.

1.2. Büdcəyə vergi daxilolmaları və ona təsir edən amillər

Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinin ən vacib alətlərindən biri vergilərdir. Vergi amili ona görə qanunvericidir ki, vergilər dövlətin gəlirlərinin əsas formalaşma mənbəyi, dövlətin fəaliyyət prosesində həyata keçirilən xərclərinin ödənilməsi mənbəyidir. Vergilərin dövlətin gəliri kimi onun xərcləri ilə bağlı olmasına, xərclərin isə ölkə daxilində və onun həddlərindən kənarında siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər vəziyyətlərdən asılı olaraq dəyişməsinə əsaslanaraq, o zaman vergi münasibətləri dövlət tənzimləməsi obyektinə olmalıdır.

Vergi münasibətlərinin arxasında təsərrüfat subyektlərinə konkret vergi növlərinin qoyulması dayandığına görə və onların ümumi məbləğinin maliyyə nəticələrinə təsir etməsinə görə, o zaman demək olar ki, dövlət vergiödəyicilərinin müəssisələrinin iqtisadiyyatına bilavasitə təsir göstərir, bu zaman vergi dərəcələrinin artırılması, vergi imtiyazlarının verilməsi və s. vasitəsilə onların maliyyə imkanlarını tənzimləyir. (Юткина, 1999: s. 80)

Yerli büdcələrin vergi daxilolmaları daşınmaz əmlaka vergidən və sahibkarlığa vergidən ibarətdir, onlar büdcəyə vergi daxilolmalarının ümumi sistemində 10% payı təşkil edir.

Prinsip etibarilə, bütün vergilər milli kolorit daşıyır, lakin öz xarakteristikalarına görə (vergi bazası, vergiqoyma obyektinə, dərəcələrin hesablanması) Avropa vergiqoyma sistemindən az fərqlənir.

Əyalətlərin kapital qoyuluşlarını cəlb etmək uğrunda rəqabətə vergilərin artmasına mane olur və bütünlükdə ölkə üzrə vergi təzyiqinin tarazlaşdırılmasına aparır.

Artıq qeyd edildiyi kimi, vergi daxilolmaları gəlir bazasının və konsolidasiya edilmiş büdcəsinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bununla əlaqədar olaraq büdcə sisteminin səviyyələri üzrə vergi daxilolmalarının bölüşdürülməsinin effektiv vergi-büdcə mexanizminin hazırlanması həm bütünlükdə və əsasən hər bir regionun iqtisadiyyatının yüksəldilməsi, həm də cəmiyyətin sosial tələbatlarının maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu zaman qeyd etmək vacibdir ki, daxilolmaların müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında obyektiv və effektiv şəkildə bölüşdürülməsi kifayət qədər mürəkkəb vəzifədir. Bu onunla bağlıdır ki, ölkənin iqtisadi inkişafının tempinin təmin edilməsi region hakimiyyətlərinin tabeçiliyində olduqları sahə və aparılma predmetlərinin maliyyələşdirilməsində, habelə lokal problemlərin həllində maraqları və tələbatları ilə uyğun gəlməyə bilər. Bununla əlaqədar olaraq hər səviyyədə büdcələrin balanslaşdırılması haqqında məsələ yaranır.

Bu məsələnin həlli ilə eyni zamanda vergi gəlirlərinin bölüşdürülməsi regional və yerli büdcələrin maliyyə müstəqilliyinin müvafiq səviyyəsini təmin etməlidir, buna isə şəxsi gəlirlərin daxil olmasının kifayət qədər məbləği təmin edilmədən nail olmaq mümkün deyil.

Məlum olduğu kimi, ölkənin ərazisində vergi mənbələrinin bölüşdürülməsi nə qədər qeyri-bərabər olarsa, vergi gəlirlərinin təkrar bölüşdürülməsi də bir o qədər yüksək dərəcədə həyata keçirilməlidir və ya başqa sözlə, federal büdcədə vergi gəlirlərinin mərkəzləşdirilməsi artacaq.

Vergi daxilolmalarının köməyi ilə dövlət iqtisadi siyasəti həyata keçirir: antinflasiya tədbirlərini həyata keçirir, bazarda inhisarçıların üstünlük qazanmasına qarşı fəaliyyət göstərir, qiymətlərin inhisar artımına görə yaranan izafi mənfəəti büdcəyə daxil edir. Bundan başqa, vergi mexanizmi vətəndaşların gəlirlərinin təkrar bölüşdürülməsi, əhalinin sosial müdafiəsi funksiyalarını yerinə yetirir, əhalinin şəxsi gəlirlərini tənzimləyir.

RF vergi sisteminin sonradan təkmillədirilməsi üzrə təklifləri əsaslandırılmazdan əvvəl nəzərdən keçirilən məsələ üzrə xarici ölkələrin zəngin

təcrübəsini öyrənmək məqsədəuyğundur. Bütün dövlətlərin vergi sistemləri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir:

Vergilərin müxtəlif növlərinin nisbətində, vergi intizamının səviyyəsinə və vergi ödəyicisinin vergi mədəniyyətinə, vergiqoyma mənbələrinə, vergi qanunvericiliyinin pozulmasının qarşısını almaq üçün görülən tədbirlərə görə. Hər ölkədə vergi sistemlərinin xüsusiyyətləri bir çox amillərdən asılıdır: iqtisadi, sosial, siyasi, demoqrafik və dövlətin ÜDM və VG təkrar bölüşdürülməsi zamanı aparıcı rol oynayır.

Xarici təcrübədə sosial bərbərsizliyin tənzimlənməsinin əsas vergi aləti gəlir vergisidir. Bütün bazar iqtisadiyyatı ölkələrində fiziki şəxslərin gəlirlərinə vergi tərəqqipərvər metodu üzrə ödənilir, vergi dərəcələrinin diapazonu kifayət qədər genişdir: Kanadada 0%-dən 29%-ə qədər, Çində 5%-dən 45%-ə qədər, Fransada 0%-dən 41%-ə qədər, Böyük Britaniyada 0%-dən 50%-ə qədər, Almaniyada 0-dan 45%-ə qədər, ABŞ-da 0%-dən 75 %-ə qədər və s. 2006-cı ildə Danimarkada gəlir vergisi üzrə maksimum vergi dərəcəsi 61% təşkil edirdi. Görünür ki, vergi dərəcəsi çox yüksəkdir, lakin bütün ölkələrdə vergi qoyulan kifayət qədər ciddi minimumlar qüvvədədir və müxtəlif əsaslar üzrə imtiyazlar verilmişdir.

Böyük Britaniyada hər bir vergiödəyicisinin şəxsi gəlir vergisi çıxılması-müavinəti vardır. Hər vergi ilində bu məbləğə qədər gəlirə vergi qoyulmur. Bu vergi çıxılması-müavinət vergiödəyicisinin yaşından və vergi ilində ümumi gəlirindən asılıdır.

Dünya təcrübəsində hesab edilir ki, vergiqoymanın tərəqqipərvər şkalası gəlirlərə vergiqoymada yüksək sosial ədalətliyyə nail olmağa kömək edir, yəni vergiödəyicisinin gəliri nə qədər çox olarsa, onun bir o qədər çox hissəsi vergi şəklində büdcəyə daxil edilir. Bununla bərabər, bu nöqtəyi – nəzərin əleyhdarları da var. Onlar hesab edirlər ki, tərəqqipərvər vergiqoyma kapitalın toplanma prosesini, investisiyaların artmasını və yeni iş yerlərinin yaradılması prosesini ləngidir.

Lakin verginin tərəqqipərvərliyinin artırılma üsulu kimi imtiyazlar, çıxılmalar və vergi kreditləri tətbiq edilir, çünki onlar ödənilən bütün vergi məbləğinin bütün gəlirə münasibəti kimi hesablanan orta vergi dərəcəsini aşağı salır. Hətta vergi

dərəcəsinin vergi ödəyicisinin gəlirinin səviyyəsindən asılı olmadığı mütənasib vergiqoyma metodunun tətbiq edildiyi zaman belə.

Bir çox ölkələrdə ailə vergiqoyma sistemi istifadə edilir, burada ailə vergiqoyma vahidi hesab edilir. Məsələn, Fransada gəlir vergisi ailə gəlirinin ümumi məbləğindən tutulur. Valideynləri ilə yaşamayan böyük uşaqlar tək vergiqoyma vahidini təşkil etmək üçün öz uşaqları ilə valideynlərinə birləşə bilərlər. Verginin hesablanması üçün vergiödəyicisinin ailə vəziyyətini nəzərə alan xüsusi əmsallar cədvəli tətbiq edilir. Ailənin sayının və tərkibinin uçotu üçün bir paya düşən gəlirin məbləğini ifadə edən ailə əmsalı istifadə edilir. (Musayev, Kəlbəyev və Hüseynov, 2002: s. 198)

ABŞ vergi sistemi dövlət idarəetməsinin 3 səviyyəli sistemini əks etdirərək federal vergiləri, ştat vergilərini və yerli hakimiyyət orqanlarının vergilərini ehtiva edir. ABŞ vergiqoyma sisteminin xüsusiyyətləri vergilərin əsas növlərinin paralel tutulmasıdır (federal, ştat və yerli səviyyədə). Əhali federal ştat və yerli büdcələrə gəlir vergisi ödəyir, korporasiyaların mənfəət vergisi də federal, ştat və yerli büdcələrə ödənilir, əmlak vergisi ştat və yerli səviyyədə götürülür və s.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinə vergilər ABŞ büdcəsinin ən böyük maddəsidir. Belə vəziyyətə qismən vergiödəyicilərinin sayının daim artması hesabına nail olunmuşdur. Gəlir vergisinin qoyulma obyektini müxtəlif mənbələrdən yaranan gəlir məcmusudur (əmək haqqı, qiymətli kağızlar üzrə sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər və s.). Vergiqoyma obyektini ailə və ya ayrı insan ola bilər.

Yaponiyanın büdcəsinin formalaşma xüsusiyyəti qeyri – vergi ödənişlərinin çox yüksək səviyyəsidir. Dövlət büdcəsi yalnız 84% vergi daxilolmaları hesabına formalaşır. Qalan 16% icarə haqqı, torpaq sahələrinin satışından qazanc, qiymətli kağızlar satışından gəlirlər və s. təşkil edir.

Yaponiyanın büdcə yaradan əsas vergiləri fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinə vergi, yerli vergilər, bələdiyyə korporativ vergi hesab edilir. Dövlətə əsas gəliri korporasiya vergisi və fiziki şəxslərin gəlirlərinə vergi gətirir. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsi 10%-dən 50%-ə qədər dəyişir. Yaponiyanın vergi qanunvericiliyi gəlir vergisinin ödənilməsi zaman vergi qoyulmayan minimum,

çoxuşaqlı ailələr üçün əlavə imtiyazlar, müalicəyə vəsaitlər və s. şəkildə əhəmiyyətli güzəştlər nəzərdə tutur. Bu da sosial planda bu verginin vegi dərəcələrinin bu qədər yüksək səviyyəsinə haqq qazandırır.

Vergi sisteminin əsas müddəaları Almaniyanın Konstitusiyasında təsbit edilmişdir. Almaniyanın əsas qanununa görə dövlətin büdcəsi sığorta yığımlarının, gömrük rüsumlarının, veksəl yığımlarının, kapitalın dövriyyəindən vergilər hesabına formalaşır.

Almaniyada gəlirlərin inzibati təşkilatların müxtəlif səviyyələri arasında bölüşdürülməsini təmin edən şaquli tarazlaşma ilə yanaşı, həmçinin gəlirlərin maliyyə bərəsində nisbətən güclü və nisbətən zəif torpaqlar arasında üfüqi bölüşdürülməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə dolayı vergilərdən və rüsumlardan ən geniş yayılanı ƏDV-dir, o satışdan və dövriyyədən verginin əvəzinə yaranmışdır. 90-cı illərdə Afrika, Amerika və Cənub-Şərç regionu ölkələri ƏDV fəal şəkildə öz vergi sistemlərinə daxil etməyə başladılar. 1989-cu ildə ƏDV Yaponiyada tətbiq edildi. Nəticədə Yaponiyanın büdcə gəlirlərinin ümumi məbləğində ƏDV payı 15-20 % təşkil edirdi.

İtalyada ƏDV beş differensiasiyalaşdırmış dərəcələr üzrə ödənilir (2% - imtiyazlı, ilk zərurət mallarına tətbiq edilir, 9%-əsas, sənaye məmulatlarının əksəriyyətinə qoyulur, 1%-neft məhsullarına, benzinə artırılmış dərəcə, 38%-dəbdəbə əşyalarına tətbiq edilən artırılmış dərəcə və 0%-ixrac mallarına və xidmətlərə tətbiq edilir).

ƏDV İsveçrədə ümumi istifadə və istehlak mallarına vergi kimi 1995-ci ildə tətbiq edilmişdir. Burada vergi dərəcələrinin üç növü tətbiq edilir: 2; 3; 6,5%. ƏDV qoyulmasından azad edilən fəaliyyət növlərinin müəyyən siyahısı mövcuddur. Böyük Britaniyada satış dövriyyəsinin əsas hissəsinə 15 % dərəcəsi üzrə ƏDV ödənilir. Xidmətlərin bəzi növləri ümumiyyətlə ƏDV ödənilməsindən azad edilir. Bütünlükdə o ƏDV kimi Böyük Britaniyada əsas yük kimi xüsusi şəxslərin üzərinə qoyulur və şirkətlər üçün böyük xərclər təşkil etmir.

ABŞ-da vergi sistemində əlavə dəyər vergisi yoxdur. ƏDV əvəzinə orta dərəcə üzrə - 4-dən 5 % qədər və maksimal dərəcə üzrə - 8 %-dən ştat səviyyəsində götürülən satışlardan vergi mövcuddur.

Dolayı vergilərə həmçinin dünya Vergi məcəlləsində də böyük diqqət yetirilir, bu məcəllə islahat yolunda olan ölkələrə elmi əsasda vergi münasibətlərini tənzimləmək, vahid terminologiya və vahid şəkildə izah yaratmaq imkanı verir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin spesifikasiyasını nəzərə almaqla gömrük rüsumları, ƏDV, aksizlər hesabına formalaşır. Buna görə də yaranan bazar iqtisadiyyatı ölkələrində tətbiq etmək üçün Məcəllədə beş bölmədən ikisi ƏDV və aksizlərə həsr edilmişdir.

Müasir şəraitdə fərdi aksiz vergi qoyması bütün bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin vergi sistemlərində istifadə edilir, bu da onların fiksəl funksiyası və dövlətin büdcə gəlirlərinin formalaşmasına ciddi təsirlə bağlıdır. (Гасанлы, Багиров, 1997: s. 127)

Belə hesab etmək qəbul edilmişdir ki, aksiz vergi qoyması sosial zərərli malların istehlakını saxlamağa xidmət edir.

ABŞ qanunlarına görə aksiz daxilolmaları məhdud məbləğə malikdir və büdcə gəlirlərində az yer tutur-4%-dən bir qədər çox. Aksizlər mallara-spirtili və tütün məhsullarına, neftə, benzinə, xəzə, qiymətli əşyalara, şəxsi təyyarələrə, bahalı avtomobillərə, xidmətlərə - yollara və hava daşımalarına müəyyən edilmişdir.

ABŞ-da ƏDV yoxdur, lakin satışlardan vergilər, aksizlər, gömrük rüsumları mövcuddur. Ştat səviyyəsində daha çox fiksəl məbləğə satışlardan ümumi vergi malikdir. Onun ştatlarda ümumi vergi daxilolmalarında payı 30% yaxına bərabərdir. O istehlak mallarının əksəriyyətini, medikamentlər daxili olmaqla, əhatə edir. Aksizlərin azalması tendensiyası müşahidə edilir. Əgər 1990-cı ildə aksizlər federal büdcəsinə bütün vergi daxilolmalarından 13% gətirmişdisə, o zaman 2000-ci ildə onların payı 3,5% yaxın təşkil edirdi.

Almaniyanın xəzinəsinə daha çox gəlir mineral yanacağa aksiz hesabına təmin edilir-31,8 mlrd. markaya yaxın, daha sonra tütün aksizindən-15,5 mlrd. marka və qəhvəyə aksiz-2 mlrd. marka.

Rusiyada aksiz daxilolmaları büdcə gəlirlərinin əsas maddələrindən biridir, çünki dolaylı vergiləri götürmək nisbətən asandır. Lakin Rusiya büdcəsi çoxlu sayda aksizləri ödəməyənlərdən əziyyət çəkir.

İtaliyada dolaylı vergilərdən, hər şeydən əvvəl, 1973-cü ildə maliyyə sistemlərinin yaxınlaşması üçün AİB iştirakçı ölkələrinin qərarların həyata keçirilməsi qaydasında ƏDV ayırmaq lazımdır.

Əlavə edilmiş dəyər vergiqoyma nöqtəyi-nəzərindən malların, işlərin və xidmətlərin satılmasından və bu malların və xidmətlərin istehsalından alınan qazanc arasında fərq kimi yaranır. ƏDV ümumi dərəcəsi 19% təşkil edir, bu zaman 13%, 9% və 4% güzəştə imtiyazlı vergi dərəcələri də qüvvədədir.

Güzəşt ərzaq mallarına, jurnallara, qəzətlərə də şamil edilir. Aksizlər malların bəzi xüsusi növlərinə tətbiq edilir. Onlara, məsələn, tünd spirtli içkilər, pivə, banan, kibrit, elektrik enerjisi, tikinti materialları, tütün məmulatları, neft və neft məhsulları və s. aid edilir. (Соколов,2003: s. 231)

İqtisadiyyat inkişaf etmiş bir sıra xarici ölkələrin vergiqoyma sisteminin elementlərini qısa şəkildə nəzərdən keçirdikdən sonra ümumiləşdirici xarakterli bəzi nəticələr çıxarmaq lazımdır. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın vergiqoyma obyektləri üzrə vergi sistemi nəzərdən keçirilən dövlətlərin vergi sistemləri ilə tam müqayisə ediləndir və onlarla analogiya üzrə qüvvədə olan və kifayət qədər dayanıqlı sistem kimi qiymətləndirilə bilər.

Dövlət vergiqoyma prosesində müəssisələrin üzərinə vergi öhdəlikləri qoymaqla onların iqtisadiyyatına təsir göstərir. Bu öhdəliklər ödəyicilərin gəlirinin (mənfəətinin) bir hissəsinin dövlət büdcəsinə icbari şəkildə ödənilməsindən ibarətdir. Bu zaman dövlət müəyyən vergiqoyma mexanizmi tətbiq etməklə təkcə vergi gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını təmin etmir, həm də müəssisələrin iqtisadiyyatını tənzimləyir. (<http://www.maliyye.gov.az/node/2117>, 2017)

Dövlət vergi dərəcələri, imtiyazlar və cərimələrlə manevrlər etməklə, vergiqoyma şərtlərini dəyişməklə, bir vergini tətbiq etməklə və digər vergiləri ləğv etməklə müəyyən sahələrin və istehsalatın sürətli inkişafı üçün şərait yaradır, cəmiyyət üçün aktual problemlərin həllinə kömək edir. Hazırda Azərbaycanın

İqtisadiyyatında əsas vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatının yüksəldilməsi və ərzaq təminatının təmin edilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında bilavasitə kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı məhsullarının hazırlanması ilə bağlı olan bütün fəaliyyət növləri mənfəət vergisindən azad edilmişdir.

Dövlət vergilərin köməyi ilə müəssisələrin və sahibkarların, vətəndaşların gəlirlərinin mənfəətinin bir hissəsini istehsalat və sosial infrastrukturun inkişafına, investisiyalara və öz xərclərini uzun müddətdə çıxaran kapital tələb edən və fond tələb edən sahələrə: dəmir yolu və avtomobil yolları, hasilat sahələri, elektrik stansiyaları və s. yönləndirməklə yenidən bölüşdürür.

Dövlətin vergilər sistemi vasitəsilə həyata keçirdiyi bu tədbirlər sırf sosial xarakter daşıyır. Buna tərəqqipərvər vergiqoyma dərəcələrinin müəyyən edilməsi, büdcə vəsaitlərinin böyük hissəsini əhalinin sosial ehtiyaclarına yönəldilməsi, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan vətəndaşların vergilərdən tamamilə və ya qismən azad edilməsi yolu ilə nail olunur.

İqtisadi siyasətə vergi təsirlərinin göstərilən sərhədlənməsi şərti xarakter daşıyır, çünki onlar bir-biri ilə çarpazlaşır və eyni zamanda həyata keçirilir. Vergilərə eyni zamanda stabillik və hərəkətlilik xasdır. Vergi sisteminin stabilliyi o demək deyil ki, vergilərin tərkibi, dərəcələr, imtiyazlar, sanksiyalar birdəfəlik müəyyən edilə bilər.

Vergiqoymanın istənilən sistemi ictimai quruluşun xarakterini, ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini, sosial-siyasi vəziyyətin dayanıqlılığını, əhalinin hökumətə etimad dərəcəsini onun qüvvəyə mindiyi anda əks etdirir. Göstərilən və digər şərtlərin dəyişməsinə görə vergi sistemi ona irəli sürülən tələblərə cavab vermir, xalq təsərrüfatının inkişafının obyektiv şərtləri ilə ziddiyyətə girir. Bununla əlaqədar olaraq vergi sistemində bütünlükdə və ya onun ayrı-ayrı elementlərinə (dərəcələr, imtiyazlar və s.) zəruri dəyişikliklər daxil edilir. Vergi sisteminin stabilliyinin və dinamikliyinin, hərəkətliliyinin birləşməsinə il ərzində heç bir dəyişikliklərin daxil edilməməsi ilə (aşkar səhvlər istisna olmaqla) nail olunur; vergi sisteminin tərkibi (vergi və ödənişlər siyahısı) bir neçə il ərzində stabil olmalıdır.

Dövlətin vergi siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla ölkənin ümumiqtisadi inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Buna görə də inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin istifadəsi və mükəmməl vergi siyasətinin formalaşması vergi siyasətinin təşkilinin başlıca amilləridir. Vergi siyasəti o səviyyəyə qədər təkmilləşməlidir ki, o normal şərtlərdə öz funksiyalarını həyata keçirə bilsinlər. (<https://www.azadliq.info/134862.html>, 2016)

Bazar təsərrüfatı şəraitində vergilərin köməyi ilə təkcə iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmaq deyil, həm də onu əhəmiyyətli dərəcədə zəiflətmək olar. Əlbəttə, dövlət həmişə böyük həcmdə pul vəsaitlərinin büdcəyə cəlb edilməsində maraqlıdır. Lakin bu iqtisadi müəyyən edilmiş vergilərin və onların dərəcələrinin artırılmasının köməyi ilə mümkün deyil.

Əgər yalnız bu metodu istifadə etsək, o zaman biz yalnız müəyyən zaman aralığında mənfəət ala bilərik. Vergi dərəcələrinin artırılması yalnız qısa müddətli perspektivdə effektiv ola bilər. Lakin uzun müddətli perspektivdə belə yanaşma iqtisadiyyatın artımının düşməsi, sahibkarlıq fəaliyyətində ləngimələr və sonda istehsal prosesinin zəifləməsi kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Bu ona görə baş verir ki, hüquqi və fiziki şəxslər böyük miqdarda vergilər və onlara yüksək dərəcələr zamanı təsərrüfat fəaliyyətində, yeni məhsulun keyfiyyətinin və kəmiyyətinin artırılmasında, yeni texnologiya və avadanlıqların cəlb edilməsində maraqlı olurlar. Bu isə bilavasitə istehsalat fəaliyyətinə təsir edir. Nəticə isə iqtisadiyyatda böhranın yaranması və iqtisadi fəallığın düşməsi olur.

Vergi dərəcələrinin və sayının azalması isə, əksinə, iqtisadiyyata stimullaşdırıcı təsir göstərir. Müəyyən zaman dövründən sonra büdcəyə vəsaitlərin axını artır və bu proses uzun müddət davam edir. Vergilərin azalmasından alınan gəlirlər onun artırılmasından alınan gəlirlərdən daha çox olur. Buna görə də hər bir ölkə öz iqtisadi siyasətini təyin edərkən öz ölkəsində iqtisadiyyatın real vəziyyətinə əsaslanmalıdır.

Ölkəmizdə vergilərin rolunun artması, onların fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin bir hissəsinin dövlət və yerli büdcələrə keçirilməsinin əsas üsuluna çevrilməsi cəmiyyətin maliyyə mədəniyyətinin artmasının sübutudur. Əhalinin müəyyən savadlılıq səviyyəsinə nail olduqda vergilər onları anlayışla, ümumdövlət

vəzifələrinin, hər şeydən əvvəl sosial vəzifələrin həllində öz vəsaitləri ilə iştirak forması kimi qəbul edəcək.

Təbii ki, əgər vergi dərəcələri vətəndaşların, sahibkarların, müəssisələrin və dövlətin maraqlarının balansını əks etdirərsə. Həm dünya, həm də yerli təcrübə vətəndaşların və müəssisələrin gəlirlərinin bir hissəsinin dövlət büdcəsinə daxil olmasının istənilən digər forması qarşısında vergi sisteminin üstünlüklərini sübut edir.

Bu üstünlüklərdən biri vergilərin hüquqi xarakteridir. Vergi qarşısında hər kəs bərabərdir. Bu o demək deyil ki, dərəcələri differensiasiya etmək olmaz, əksinə, lazımdır və olar, lakin differensiasiya ayrı – ayrı fiziki şəxslər və ya müəssisələr üzrə deyil, ödəyicilərin iqtisadi, sosial, regional kateqoriyaları üzrə aparılır.

Vergi dərəcəsi ödəyicinin aid olduğu kateqoriyadan, vətəndaşın hansı sosial qrupa aid olduğundan və müəssisənin ölçülərinə görə hansı qrupa aid olduğundan asılı ola bilər, lakin o prinsip etibarilə kimin bilavasitə ödədiyindən asılı ola bilməz. Dərəcələrin qəti müəyyən edilmiş məbləği və onların nisbi stabilliyi sahibkar fəaliyyətinin inkişafına kömək edir, çünki onun nəticələrinin proqnozlaşdırılmasını asanlaşdırır.

Vergilər probleminə xüsusi diqqəti vergilərin məzmun və forma xarakteri cəlb edir. Verginin mahiyyətinə və təyininə vardığında aydın olur ki, vergiödəyicilərinin vergiləri məcburi şəkildə, onların arzusundan asılı olmayaraq ödəməsi faktı real həqiqətdir. Biz bilirik ki, malların müəyyən növlərinin istehsalına və müxtəlif xidmətlərin göstərilməsinə görə ödənilən vergilər təkcə büdcələrin gəlirliliyinin təmin edilməsinin başlıca mənbəyi deyil, həm də müəyyən funksiyaları yerinə yetirir.

Vergilər üçün başlıca və vacib funksiya fiskal funksiya, bu funksiya dövlətin pul gəlirlərini formalaşdırır. Bu funksiya ən mürəkkəb və məsuliyyətliyədir, çünki burada söhbət büdcənin 80 – 90 % gəlirlərinin təmin edilməsi haqqında gedir. Burada bir yanaşma da vacibdir. Dövlətin iqtisadi məqsədləri və maliyyə mexanizmi arasında qarılıqlı əlaqə vardır, o cümlədən, əgər dövlət əhalinin maddi rifahının,

onun sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə məşğul olarsa, o zaman vergi problemi obyektiv vəziyyət kimi ön plana çıxır.

Çünki dövlət özünün bütün öhdəliklərini pul vəsaitləri - əhalidən büdcəyə daxil olan vergilər hesabına yerinə yetirir. Bu aspektdə vergilər dövlətin iqtisadiyyatının maliyyə tənzimləməsinin əsas və effektiv mexanizmi kimi çıxış edir. (Musayev., Kəlbəyev və Hüseynov, 2002: s. 5)

Vergilərin fiskal (paylayıcı) funksiyası vasitəsilə vergilərin əsas ictimai təyinatı – cəmiyyət tərəfindən dövlətin üzərinə qoyulmuş funksiyaların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını həyata keçirilir.

Fiskal funksiya çərçivəsində vergidəyiciləri və maliyyə ehtiyatlarının iqtisadi agentlərdən dövlətə axın hərəkətini təmin edən hakimiyyət orqanları arasında iqtisadi münasibətlər həyata keçirilir. Demokratik prinsiplərə əsaslanan dövlətlərin meydana gəlməsinə qədər vergi münasibətləri sırf fiskal xarakter daşıyırdı. Vergilərin müəyyən edilməsi zaman vergiqoymanın hər hansı sosial ədalətli formaları nəzərə alınmırdı.

Demokratik dövlətlərin inkişafı ilə, yəni vergi münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində vergilərin fiskal funksiyası bölüşdürücü və sosial ədalət elementləri ilə sanki doldurdu. Nəticədə vergilərin mahiyyəti dövlət, fiziki və hüquqi şəxslər arasında onların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində qazanılmış pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi barəsində yaranan münasibətlərdə təzahür etməyə başladı. Təcrübədə bu ictimai zəruri tələbatların maliyyələşdirilməsi üçün zəruri olan pul vəsaitlərinin büdcədə və büdcədən kənar fondlarda toplanması yolu ilə dövlət gəlirlərinin formalaşması kimi baş verir .

Vergilərin tənzimləyici funksiyası vergi mexanizmi vasitəsilə dövlətin vergi siyasətinin bu və ya digər vəzifələrini həll etməyə xidmət edir, vergiqoyma sisteminin cəmiyyətdə baş verən iqtisadi proseslərə və tendensiyalara təsirini ehtimal edir. (Kəlbəyev, 2012: s. 127).

Vergi mexanizmi (vergi dərəcələri, imtiyazlar sistemi, vergilərin və vergi kreditinin verilməsi formalarının ödənilməsindən möhlət və s.) vasitəsilə dövlət təsərrüfat obyektlərinin investisiya fəaliyyətini, fiziki şəxslərin sahibkarlıq

fəaliyyətini və s. tənzimləyə bilər. Beləliklə, tənzimləyici funksiya vergi münasibətlərinin makroiqtisadi nisbətlərə və təsərrüfat obyektlərinin davranışına təsiri prosesində meydana çıxır. Bu funksiya təkə iyerarxiya tabeliyini (hakimiyyət – ödəyici) ifadə edən iqtisadi münasibətləri deyil, həm də iqtisadi agentlərin öz aralarında münasibətləri həyata keçirir.

Dövriyyədə olan pul məbləği və qiyməti mal kütləsi və malla təsbit edilməmiş pulların dövriyyə sahəsində yaranması arasındakı nisbətə pozulduğu təqdirdə dövlət bu pulların keçirilməsi üçün dolayı vergiqoymanın rolunu gücləndirə bilər. Bu da dövlətə iqtisadiyyatda pulların hərəkətinə nəzarəti həyata keçirməyə və onları istehsalatın səviyyəsinin qaldırılması üçün iqtisadiyyata yönəltməyə imkan verir ki, bu da, öz növbəsində, bu ən vacib iqtisadi göstəricilər arasında zəruri nisbətə bərpa edilməsinə kömək edir.

Sosial funksiya ədalətli vergiqoyma probleminə toxunur və aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

- Tərəqqipərvər vergiqoyma şkalasının istifadəsi;
- Vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- Dəbdəbə əşyalarına aksizlərin tətbiq edilməsi;
- Vergi sisteminin strukturuna büdcədənənar dövlət sosial fondlarına və s. yönləndirilən bir sıra ayrılımların tətbiqi.

Nəzarət funksiyanın mahiyyəti vergi ödənişlərinin və vergi daxilolmalarının miqdarla kəmiyyətindən və uyğunluğundan ibarətdir. Vergiqoymanın bu funksiyası dövlətə vergi ödənişlərinin büdcəyə vaxtında və tam daxil olmasına nəzarət etməyə, onların məbləğinin maliyyə ehtiyatlarına tələbatlarla müqayisə etməyə imkan verir. Buna görə də nəzarət funksiyasının dolğunluğu və həyata keçirilmə dərinliyi vergi intizamından asılıdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ VERGİDAXİLƏLMALARININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycanca vergi siyasətinin müasir vəziyyəti

Dövlət cəmiyyətin bir sıra təbəqələrinin mənafeyini ifadə edərək, iqtisadi, hərbi, beynəlxalq, sosial və s. sahələrdə siyasət hazırlamaqla həyata keçirir. Həmin siyasətin reallaşdırılmasında vergi və maliyyə mexanizmi əsas rol oynayır.

Dövlət tərəfindən aparılan vergi siyasəti cəmiyyət qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sistemidir.

Dövlətin mövcud olan siyasi, milli, iqtisadi və başqa fərqlərə baxmayaraq vergi onunla müəyyən edilir ki, dövlət ictimai təkrar olan istehsalın fəal iştirakçısına çevrilmişdir. Dövlətin əsas qayələrindən biri insanların qarşısındakı sosial və iqtisadi vəzifələrin tənzimlənməsidir. Bu da öz növbəsində vergi siyasətinin formalaşmasına öz mühüm təsirini göstərir.

Vergi siyasətinin vəzifə və məqsədləri konkret olan iqtisadi mühitdən asılıdır. Dövlət vəzifə və məqsədlər müəyyən olunduqdan sonra onların reallaşdırılması üsullarını hazırlayır. Bu və ya başqa üsuldan istifadə olunması konkret vəziyyətdən asılıdır. Vergi siyasəti müvafiq olaraq normativ aktların qəbul olunması yolu ilə reallaşdırılır.

Vergi siyasətinin uzunmüddətli formalı məqsədləri əksini vergi doktrinasında göstərir. Bu doktrina maliyyə və iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olaraq vergi siyasətinin prinsip, qayda və normalarını əks etdirir və vergi qanunvericiliyinin mənbəyini təşkil edir. (Musayev, Rzayev və Süleymanov, 1998, s. 124).

Dövlətin vergi doktrinası uzunmüddətli zaman üçün vergi siyasətinin aşağıda göstərilən əsas istiqamətləri müəyyənləşdirir:

1. ölkənin vergi sistemində vergilərin xüsusi rolu, onların ÜDM-ə nisbəti;
2. dolayı və birbaşa vergilərin nisbəti, başqa-başqa sahələrdən, əhalidən alınan vergilərin son həddi;

3. investisiyalar və yığma görə alınan vergi rejimi, müəssisələrdən alınmış olan gəlir vergisinin fiskal sistemdə xüsusi yeri, vergi orqanlarının vergidə «düzəlişlər» etmək kimi səlahiyyətinin hədudu və b.

Heydər Əliyevin reallaşdırmış olduğu uğurlu siyasət nəticəsinə ölkəmizin iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsasən yenidən quruldu və həmçinin, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafının təmin edilməsi sahəsində kompleks şəkildə tədbirlərin reallaşdırılmasına başlandı. Bu dövrdə irimiqyaslı islahatlara istiqamətlənən iqtisadi siyasətin ayrılmaz bir tərkib hissəsi - vergi siyasətində də köklü şəkildə dəyişikliklərin edilməsi, vergi sisteminin yeni standartlar əsasında formalaşdırılması vacib şərt olaraq qarşıda dayanırdı.

“Əgər biz müstəqil dövlətiksə və müstəqil şəkildə inkişaf istəyiriksə, o zaman biz bazar iqtisadiyyatını vergi vasitəsilə tənzimləməliyik. Bu səbəbdən də vergi orqanlarının göstərdiyi fəaliyyətə daha çox nəzər yetirməliyik” tezi vasitəsilə verginin iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsi olaraq aparıcı rolunu dahiyənə şəkildə ehtiva edən Ümumilli lider Vergilər Nazirliyinin təsis edilməsi, Vergi Məcəlləsinin qəbul olunması və digər aidiyyəti qərarları vasitəsilə müstəqil dövlətimizin vergi sisteminin formalaşmasının banisidir.

Ümumilli lider Heydər Əliyevi ölkəmizin vergi sisteminin dünya standartlarına uyğun formada təyin edilməsi istiqamətində əsasını qoymuş olduğu siyasət kursunu şərti formada 2 mərhələyə ayıra bilərik:

1993-1999-cu illər;

1999-2003-cü illər.

Birinci mərhələdə:

-Bu dövrdə aparılan iqtisadi siyasətin başlıca məqsədi ölkənin iqtisadi xaosdan çıxarılmasına, makroiqtisadi sabitlik möhkəmləndirilməsinə, əlverişli şəkildə investisiya mühitinin müəyyənləşdirilməsinə, milli istehsalın həcmünün artırılmasına nail olmaqdan ibarət idi.

-O zaman respublika həyata keçirilən irimiqyaslı islahatların tərkib hissəsi olaraq vergilər sahəsində də köklü şəkildə dəyişikliklər etmişdir. Uğurlu islahatlar nəticəsində büdcə kəsiri və inflyasiya minimuma endirilmiş, ötən əsrin 90-cı illərinin

ilk yarısında iqtisadiyyatda mövcud olan geriliyin qarşısı alınmış, uzun müddət davam edən böhrandan sonra yüksək iqtisadi artıma nail olunmuşdur.

Vergi siyasəti kursunun II mərhələsi 1999-cu ildən başlamışdır. 1999-cu ildən etibarən başlayaraq ölkəmizdə vergi sisteminin ümumi islahatlarının planı hazırlanmışdır. 1999-cu ildən etibarən başlanmış islahatların başlıca mərhələsində əsas diqqət təkmil şəkildə vergi qanunvericiliyinin təsis edilməsinə, inzibati idarəetmənin yaxşılaşdırılmasına və vergilərin dövlət büdcəsinə səfərbər olunmasına istiqamətləndi.

Vergi sisteminin formalaşdırılması sahəsində yeni inkişaf mərhələsinə ümumilli lider Heydər Əliyevin qərarına əsasən Vergilər Nazirliyinin təsis edilməsi ilə başlanğıc qoyuldu. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2000-ci il 11 fevral tarixli fərmanına əsasən Baş Dövlət Vergi müfəttişliyinin bəzasında Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi yaradıldı.

Vergi sahəsində əldə olunmuş ən böyük uğurlardan biri, ilk olaraq, 2001-ci ildə Məcəllənin qəbul olunması və təkmil şəkildə qanunvericilik bazasının yaradılması aiddir. (Salayev, 2017: s. 159)

Vergi Məcəlləsinin qəbul olunması islahatların genişləndirilməsi üçün təkan verdi. Bu dövrdən əvvəl vergi siyasəti faktiki şəkildə vergitutma sahəsində qəbul olunmuş bir sıra qanunlar və başqa normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənirdi. Onların da bir çoxu ölkədə aparılmış olan iqtisadi islahatların əsas tələblərinə cavab vermir, həmçinin, bir-birilə ziddiyət təşkil edir, sahibkarlığın inkişaf etməsinə maneçilik törədir, investisiyanın cəlbediciliyini təmin etmirdi.

1999-cu ildən başlanmış islahatların ikinci mərhələsində bütün diqqət aşağıdakı istiqamətlərə yönəldildi:

- Vergi sisteminin kompleks islahatlarının planının işlənilib hazırlanmasına;
- Vergilərin dövlət büdcəsinə tam səfərbər olunmasına;
- Təkmil vergi qanunvericiliyinin yaradılmasına;
- İnzibati idarəetmənin yaxşılaşdırılmasına.

Ümumilli lider Heydər Əliyevin 2002-ci ildə xarici və yerli iş adamları da keçirdiyi görüşlərdən sonra

- “Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin Dövlət Proqramının (2002-2005-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında”- “Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığa Kömək Proqramı”nda müəyyən olunmuş vəzifələr əsasən reallaşdırılmışdır. Respublikamızda kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi bazası inkişaf etdirilib, sahibkarlığın tənzimlənməsi üçün əhəmiyyətli irəliləyişlər qeyd olunmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlara təhsil, məsləhət və informasiya xidmətləri göstərən strukturlar inkişaf etmiş və onların fəaliyyəti dah da güclənmişdir. Kiçik və orta sahibkarlara maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin formalaşması, sahibkarlara görə vergi yükünün azaldılması istiqamətində xüsusi addımlar atılmışdır. Sahibkarların qanuni mənafeələrinin və hüquqlarının qorunması mexanizmlərinin formalaşması üçün məqsədli şəkildə tədbirlər yerinə yetirilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz şəkildə edilən müdaxilələrin qarşısını almaq, həmçinin, əsassız olan yoxlamaları götürmək üçün "Nəzarət kitabçası"nın tətbiq edilməsinə başlanılmışdır. (<http://www.cabc-global.com/general-overview-of-tax-system-of-azerbaijan>, 2016)

- “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı üçün göstərilən dövlət himayəsi sahəsində digər tədbirlər haqqında”- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı sahəsində reallaşdırılan dövlət yardımı tədbirləri nəticəsində özəl sektor hakim mövqeyə sahiblənmişdir. 2001-ci ilin yekunlarına əsasən ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun çəkisi 71,0 % olmuşdur. Sənaye istehsalının 48,3 %-i, kənd təsərrüfatının 99,0 %-i, tikinti işlərinin 76,1 %-i, daxili əmtəənin 98,4 %-i, əhaliyə göstərilən pullu şəkildə xidmətlərin 62,5 %-i, sərnişin daşınmasının 83,9 %-i, ixracın 52,6 %-i payına düşmüşdür. Büdcəsinin gəlirlərinin 39,6 %-i qeyri-dövlət sektorundan daxilolmalara əsasən formalaşmışdır. Ölkədə əhalinin məşğulluğunda qeyri-dövlət sektorunun payı 70 %-dir. 2001-ci ilin nəticələrinə əsasən, dövlət qeydiyyatından keçən qeyri-dövlət sektoruna aid hüquqi şəxs statusuna malik təsərrüfat-maliyyə strukturlarının ümumi sayı 58 mindən çoxdur. Bunun 80 %-i kiçik və orta müəssisələrdir.

- Sahibkarlığın inkişafına maneçilik yaradan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında”- Azərbaycanada sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə son illər ərzində xüsusi dövlət proqramları, sahibkarlıq fəaliyyətinə maneçilik yaradan bürokratik yoxlamaların və əngəllərin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş

qərarlar qəbul olunmuş və digər tədbirlər reallaşdırılmışdır. Onların arasında Prezidentin “İstehsalat, maliyyə-kredit və xidmət fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin əsaslı şəkildə qaydaya salınması və əsassız olan yoxlamaların qadağan olunması haqqında” 17 iyun 1996-cı il tarixli 463 sayılı və "Dövlət nəzarəti sisteminin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi sahəsində süni şəkildə olan maneələrin aradan qaldırılması barədə” 7 yanvar 1999-cu il tarixli 69 sayılı fərmanlarla vergi orqanlarının qarşısında bir çox vacib vəzifələr qoyulmuşdur.

Vergi siyasətinin sadəcə büdcə gəlirlərini təmin etmək prosesini nəzərdə tutan fiskal məqsədlərə yox, həmçinin, ölkədə iqtisadi inkişafı inkişaf etdirmək, optimal vergitutma mexanizmiylə əlverişli investisiya şəraiti yaratmaq, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə stimullaşdırmaq kimi məqsədlərə xidmət göstərməsi üçün vergi orqanları qarşısında vacib vəzifələr qoyuldu. (Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Statistik Məcmuəsi, 2014, s. 4) Vergi Məcəlləsində əvvəllər tətbiq edilən 13 vergi növündən 9-u təsbit edilmiş, əksər vergi növlərinə əsasən dərəcələr aşağı endirilmiş, aksizə cəlb edilən malların siyahısı endirilmişdir. Həmçinin, Vergi Məcəlləsində vergitutmanın ümumi əsasları, vergi sistemi, vergilərin müəyyən olunması, yığılması və ödənilməsi qaydaları, dövlət vergi orqanlarının və vergi ödəyicilərinin, habelə vergi münasibətlərinin başqa iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə əlaqədar vəzifə və hüquqları, vergi nəzarətinin metod və formaları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına əsasən məsuliyyət və başqa qaydalar müəyyən olunmuşdur.

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün ölkədə sabit vergi şəraitinin yaradılmasına, vergi yükü endirilməsinə, vergi güzəştləri sisteminin tətbiqinə, azad sahibkarlığın stimullaşdırılmasına xidmət göstərən müddəalar Vergi Məcəlləsinə daxil olunmuşdur.

Ölkəmizdə vergi doktrinası formalaşma mərhələsindədir.

Bəzi vaxtlar dövlətin vergi sahəsində olan izafi zorakılığı özünü biruzə verir. Bu da istifadəsini dövlətin vergitutma sahəsində qoymuş olduğu qayda və prinsipləri bəzi hallarda pozmasında göstərir. Dövlət cəhətdən «oyun qaydalarının» pozulmasına onunla bəraət qazandırılır ki, bu dövlət fiskal sahədə suverenliyə

sahibdir. Bu da vergi orqanları tərəfindən qanunlara qarşı olan vergi siyasətinin reallaşdırılmasında özünü göstərə bilər. 2002-ci il 23 aprel tarixində ümumilli liderimizin milli sahibkarlarla olan görüşündə bu sahədə ciddi şəkildə nöqsanların olduğu aşkar olunmuşdur və onların aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi tədbirlər həyata keçirildi.

Azərbaycan ümumilli liderimizin “Biz bazar iqtisadiyyatını vergi vasitəsilə tənzimləməliyik” prinsipini başlıca əsas tutmaqla vergi siyasətindən sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün çevik alət kimi istifadə edir. Əgər müstəqil olduğumuz ilk illərlə müqayisə etsək, ölkədə vergilərin miqdarının 14-dən 9-a endirildiyini, son illər ərzində gəlir vergisinin dərəcəsinin, əlavə dəyər vergisinin səviyyəsinin aşağı salındığını görürük. (<http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/i/M%C3le/i.aliyev/1.htm>, 2017)

Vergi ödənişlərinin asanlaşdırılması və sadələşdirilməsi məqsədilə 2001-ci ildən etibarən tətbiq edilən sadələşdirilmiş vergi KOS-un inkişaf etməsi üçün başlıca rol oynayır. Ancaq, hökumət bu verginin tətbiq edilməsi prosesində də regional güzəştlər təyin etmişdir. (Rzayev, 2013: s. 6). Belə ki, paytaxtda fəaliyyətdə olan vergi ödəyənələr bu vergini dövriyyədən 4%-lə ödədiklərinə baxmayaraq, regionda fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektləri 2% ödəyirlər. Nəticə etibarilə regionlarda olan sahibkarlığın vergi yükü, cüzdür və həmçinin, inkişaf üçün əhəmiyyətli şəkildə stimül yaradır. Bundan əlavə hökumət köhnə vergi borclarının ləğv edilməsi vasitəsilə regionlardakı müəssisələrin maliyyə baxımından sağlamlaşdırılmasını həyata keçirdi. “Hüquqi şəxslərin borclarının güzəştli ödənişi barədə” və “Özəlləşdirilmiş olan dövlət müəssisələrinin, işğal altındakı rayonların təsərrüfat subyektlərinin mövcud borcları barədə” qanunlarla müəyyən müəssisələrin büdcədən kənar fondlara və dövlət büdcəsinə vaxtı keçmiş olan vergi borcları ləğv edilib. Həmin addım özəlləşdirməyə təkan vermək, həmçinin, özəlləşdirilən müəssisələrin investisiyanı artırmağa, müəssisələrin borc yükündən azad olunmasına xidmət göstərmişdir.

Vergi siyasətinin həmin iqtisadi funksiyalarının daha çox genişləndirilməsi, vergi dərəcələrinin optimal həddə qədər endirilməsi, vergi tətillərinin tətbiq edilməsi

imkanlarının tədqiq edilməsi kimi müddəalar “Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın təkmilləşdirilməsi tədbirləri barədə” fərmanda və “Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi baxımdan inkişaf etdirilməsinin Dövlət Proqramı”nda özünü ehtiva etmişdir.

Bu aktlar vergi siyasətinin stimullaşdırıcı, tənzimləyici və yaranmış olan iqtisadi situasiyalara fəal şəkildə müdaxilə vasitəsinə çevrilməsini əsaslandırır proqram sənədləridir və həmçinin, vergi siyasətinin regionların inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirən tədbirlər kompleksinin bir tərkib hissəsi olduğuna sübut olur.

Vergi siyasəti vergidə olan dərəcələrin endirilməsi və vergi güzəştlərinin zəiflədilməsi hesabına vergitutma bazasının inkişaf etdirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, rezident və həmçinin, qeyri-rezident vergi ödəyicilərində vergi yükünün bərabər səviyyəyə gətirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq və həmçinin, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılmasına və nəticədə mövcud olan iqtisadi potensialın yüksəldilməsinə, əhəlinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. (Musayev, 2012: s. 8)

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin hansı prinsiplər əsasında reallaşdırılmasından əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. (Paşayev, 2009: s. 278)

Azərbaycanda vergi siyasəti aşağıda göstərilən prinsiplər nəzərə alınmaq şərti ilə reallaşdırılır:

-vergi sisteminin hüquqi bazasının təsis edilməsi, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması, sabit iqtisadi artım üçün əlverişli mühit yaradılması;

-vergi siyasətinin vəsaitlərin dəyişikliklər və yeniliklərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənməsi;

-vergi ödəyicilərinin fəaliyyət göstərməsi məqsədilə əlverişli mühitin yaradılması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının maksimum dərəcədə qorunması;

-vergi yükünün optimal dərəcədə azaldılması;

-vergi sisteminin idarəetmənin fəaliyyətinin ölkəmizin başqa dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının fəaliyyəti, həmçinin, ölkənin iqtisadi şəraiti ilə əlaqələndirilməsi və həmçinin, vergi siyasətini reallaşdırır şəxs və orqanların səlahiyyətlərinin Vergi Məcəlləsinə və başqa qanunvericilik aktlarına uyğun şəkildə tənzimlənməsi;

-vergi xidməti göstərən orqanların əməkdaşlarının fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması, onların sosial formalı müdafiəsinin təmin edilməsi;

-mövcud olan vergi sistemində qazanılmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaq şərtilə, müstəqil Azərbaycanın strateji məqsədlərini reallaşdırmağa qadir intellektual potensialın müəyyənləşdirilməsində inkişaf etmiş dövlətlərin vergi sisteminin təcrübəsinin istifadə edilməsi;

-investisiya və sahibkarlıq fəallığını təşviq edən, vergi ödəyicisi tərəfindən anlaşılan vergi sisteminin təsis edilməsi;

-vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasının praktiki baxımdan rahat olması, minimum inzibati xərclərin cəlbi məqsədilə müvafiq şəraitin təsis edilməsi.

Yuxarıda göstərilmiş olan prinsiplər əsasında Azərbaycanda reallaşdırılan vergi siyasətinin başlıca istiqamətləri aşağıda qeyd edilmişdir:

-Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına istiqamətlənən tədbirlərin reallaşdırılması;

-Respublikanın ixrac potensialının təkmilləşdirilməsinin təmin olunması;

-Ölkəmizin güclü iqtisadi potensialının yaradılması üçün xarici və daxili investisiyaların inkişaf edən sahələrə cəlb olunmasına əlverişli vergi şəraitinin təsis edilməsi;

-vergi sisteminin vahid formalı uçot-informasiya sisteminin təsis edilməsi;

-vergi və həmçinin, qeyri-vergi daxilolmalarının yığılması dərəcəsinin artırılmasında tədbirlərin reallaşdırılması;

-vergi ödəyicilərinin mənfəətləri üzərində səmərəli şəkildə nəzarət mexanizminin tətbiq edilməsi;

-vergi idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi və həmçinin, vergi hüquqpozuntusu hallarına əsasən məsuliyyət sisteminin daha çox sərtləşdirilməsi;

-vergi xidməti əməkdaşlarının səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün orqanların maddi-texniki bazasının xüsusi dərəcədə möhkəmləndirilməsi və b.

Azərbaycanda aparılan vergi siyasətinin təməlinin ümumilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmağı danılmaz bir faktdır. Onun 2002-ci il 28 sentyabr tarixli “Sahibkarlığın inkişafına maneçilik yaradan süni şəkildə müdaxilələrin

aradan qaldırılması barədə” fərmanına uyğun şəkildə vergi idarəçiliyinin inkişaf etdirilməsi sahəsində radikal tədbirlər reallaşdırılmış, vergi orqanlarında yeni tələblərə cavab olmayan struktur bölmələri əməkdaşlarının sayı xeyli ixtisar azaldılmışdır.

Vergi islahatlarının yeridilməsində başlıca məqsədlərdən biri dövlətin maraqlarının və vergi ödəyicilərinin maksimal şəkildə tarazlığına nail olunmasıdır.

Ölkəmizdə həyata aparılan vergi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri əlverişli vergi şəraitinin yaradılması vasitəsilə xarici investorların ölkəyə cəlb olunmasıdır. (Məmmədov, Musayev, Sadıqov, Rzayev və Kəlbəyev, 2001: s. 145)

Bu məsələ ilə əlaqədar ölkəmizin tərəfindən bir çox beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Həmin müqavilələr, investisiyaların təşviq olunmasını, həmçinin, qorunmasını, əmlak və gəlirlərə əsasən vergilərə münasibətdə ikiqat formada vergitutmanın aradan qaldırılmasını və kredit sazişlərini əhatələyir.

Xarici investisiyaların iqtisadiyyata axınını stimullaşdırmaq üçün, zəngin neft-qaz yataqlarının özəlləşdirilməsini sürətləndirmək üçün ölkəmizin ərazisində hasilatın pay bölgüsünə əsasən sazişlər əsasında karbohidrogen yataqlarının fəaliyyətini təmin edən xarici şirkətlər üçün müvafiq olan protokollarla tənzimlənən xüsusi rejimli vergitutma nəzərdə tutulmuşdur. (Əyyubov, 2004: s.179)

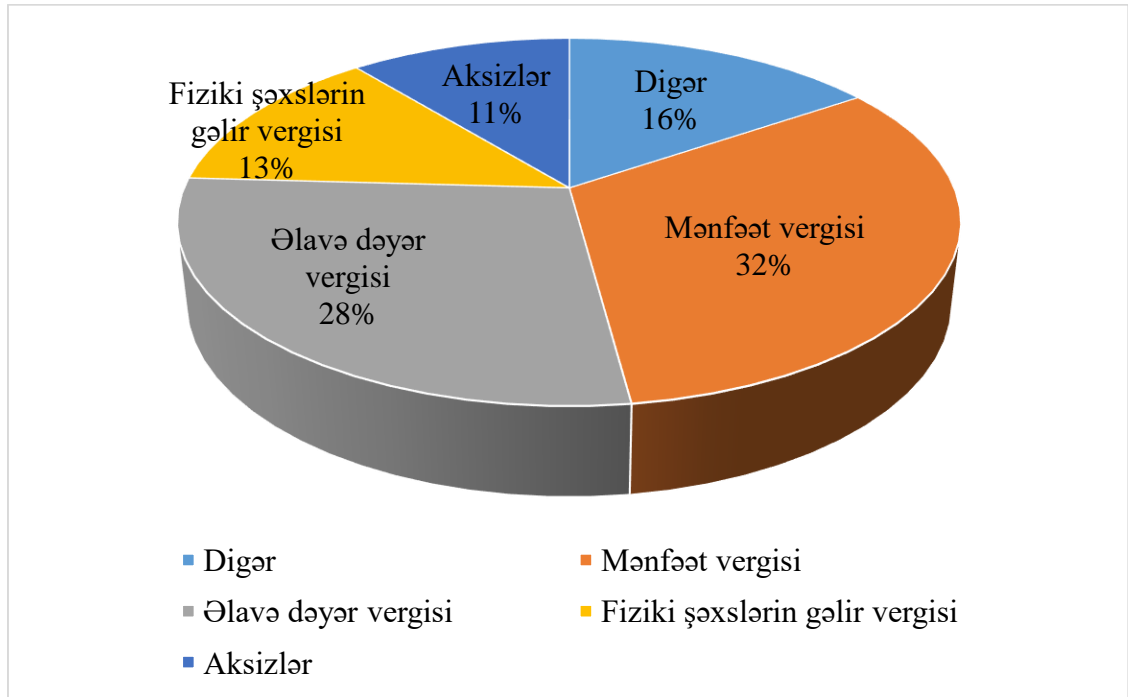
Bu özünü onda ehtiva edir ki, ölkəmizin ərazisində karbohidrogen yataqlarının fəaliyyətini təmin edən xarici subpodratçı şirkətlər görmüş olduqları xidmət və işlərə görə əldə etdikləri mənfəətdə sadəcə 5-8% ilə ödəniş mənbəyindən tutulmuş olan gəlir vergisinin ödəyiciləridirlər. Neft sazişlərinə əsasən podratçı tərəf hesab olunan xarici şirkətlərin karbohidrogen yataqlarının fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəəti isə həmin sazişlərlə müəyyən edilən dərəcələrlə sadəcə gəlir vergisinə cəlb edilməlidir.

Yuxarıda göstərilənləri ziddiyyətsiz və sadə vergi rejimi ilə 130-dan artıq müəssisə fəaliyyət göstərir və bu rəqəmin 250-300-ə çatacağı ehtimal olunur.

Ölkəmizdə aparılan vergi siyasəti, yaradılmış olan əlverişli vergi şəraiti son illər ərzində xarici vergi ödəyicilərinin sayının çoxalmasına, investisiyaların

iqtiadiyyata axınının güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bu proseslərin təsiri ilə vergi daxilolmaları xeyli dərəcədə artmışdır.

Diqram 1. Yanvar-sentyabr aylarına əsasən vergi daxilolmaları (2014)

Mənbə: <https://banco.az/az/news/yanvar-sentyabr-aylari-uzre-vergi-daxilolmalari, 2014>

2014-cü ilin yekunlarına görə, büdcəyə 7113622,4 min. AZN vəsaitin daxil edilməsi təmin olunub.

Vergi islahatlarının başlıca xətlərindən biri vergi ödəyiciləri üçün göstərilən xidmətin təşkil edilməsidir. Bu sahədə işləri qurmaq məqsədilə nazirlikdə vergi ödəyiciləriylə işə əsasən ayrıca bir idarə təsis edilmişdir. Vergilər Nazirliyi fəaliyyətində sahibkarlar üzərində kütləvi formada nəzarətdə deyil, səmərəli şəkildə nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi ilə qurmaq istəyir. (Məmmədov, Musayev, Sadiqov, Kəlbəyev və Rzayev, 2010: s. 106)

Zaman-zaman ölkəmizin vergi sistemini digər ölkələrlə müqayisə edirlər. Respublikamızın vergi sisteminin özünəməxsus spesifikasiyi mövcuddur:

- Azərbaycanda vergi ödəyiciləriylə münasibət əməkdaşlıq əsasında qurulur;
- Ölkəmizin vergi orqanlarının quruluşunun dünyada analoqu yoxdur.

Bizim tətbiq etdiyimiz idarəetmə quruluşu kifayət qədər ciddi şəkildə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Azərbaycan bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, mürəkkəb və liberal olmayan vergi qanunvericiliyinə sahibdir. Bütün bunlara baxmayaraq bizim

vergi islahatlarında əldə etmiş olduğumuz uğurlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən birmənalı olaraq bilinməkdədir.

Vergi islahatları zamanı vergi ödəyənlərin və dövlətin maraqlarının tarazlığını qorumaq əsas amildir. Dövlət sahibkarın maraqlarını qoruduğu kimi, sahibkar da dövlətin büdcəsi qarşısında öhdəliklərinə böyük məsulliliklə yanaşmalıdır. Sahibkar ödədiyi verginin məcburi deyil, dövlətin maraqlarına xidmət etdiyini anlamalıdır.

Aydın olur ki, Azərbaycanda dövlətin apardığı vergi siyasəti, bu siyasətin çalışdığı məqsədlərə nail olunması yönündə aparılan vergi islahatları iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edir.

Vergi siyasəti nəticəsində son 10 il ərzində vergi sistemi əsaslı formada modernləşdirilib, vergi inzibatçılığı təkmilləşdirilib, vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında texnoloji cəhətdən mükəmməl şəkildə elektron əlaqələrin yaradılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Veridə islahatların başlıca məqsədi ölkədə biznes şəraitinin daha çox təkmilləşdirilməsi, sahibkarlar üçün daha da əlverişli şərtlərin yaradılmasıyla onların hüquqlarının təkmilləşdirilməsi, vergitutma bazasının inkişaf etdirilməsi və vergi nəzarətinin vacibliliyinin artırılmasından təşkil olunmuşdur.

Dünya Bankının 2016-cı ilə görə “Doing Business” hesabatına əsasən, ölkəmiz biznesin qeydiyyatında ilk 5 dövlət arasındadır, vergilərin ödənilməsi göstəricisinə görə 40-cı yerdə qərarlaşmışdır. 2013-cü ildən etibarən ölkəmizdə “Asan imza” layihəsinin tətbiq edilməsinə başlanılması və təhlükəsizlik sisteminin təsis edilməsi istifadəçilərə mobil telefonlarla rəqəmsal uyğunluğun müəyyənləşdirilməsinə şərait yaratmışdır. Estoniya mütəxəssisləri ilə birlikdə reallaşdırılan “Asan imza” layihəsi “Mobil hökumət”in yaradılması və yeni elektron xidmətlərin tətbiq edilməsində yeni mərhələ hesab olunur.

2018-ci il respublikamızın ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisələrlə zəngin olmuşdur. Ölkəmizdə prezident seçkiləri keçirilmişdir və cənab İlham Əliyev həmin seçkilərdə qalib gəlmişdir. Bu dövr ərzində cənab Prezident yenidən qurulan hökumət qarşısında islahatların dərinləşdirilməsiylə əlaqədar çox ciddi tapşırıqlar müəyyən etmişdir. Ümumiyyətlə, 2018-ci il sosial-iqtisadi sahədə yeni islahatlar

dalğası üçün hazırlıq dövrü olmuşdur. Azərbaycan 2019-cu ilə sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması sahəsində daha da iddialı hədəflərlə daxil olmuşdur. Bu hədəflərin əsas hissəsi ölkənin fiskal orqanları, həmçinin, vergi sistemi ilə əlaqədardır.

Keçən il vergi sistemində köklü şəkildə dəyişikliklər ili hesab edilə bilər. Bu da təsadüfi deyil. Vergi sisteminin iqtisadi tənzimləmədə olan rolu əhəmiyyətli şəkildə çoxalmışdır. Vergilər artıq yalnız fiskal siyasət aləti deyil, iqtisadiyyatın inkişafını, biznesin idarə olunması şərtlərini müəyyənləşdirən əsas iqtisadi idarəetmə vasitələrindəndir.

Vergi sistemində aparılan yeni islahatlar, vergi ödəyiciləriylə şəffaf və aydın münasibətlərin yaranması istiqamətində təqdim olunan yeni yanaşmalar işgüzar şəraitdə böyük gözləntilər yaratmışdır. Bu cəhətdən, 2018-ci il ölkənin vergi orqanlarının fəaliyyət prosesində ciddi dəyişikliklərlə müşayiət edilmişdir. Vergi orqanlarının quruluşu yenidən qurulmuş, kadr heyətində isə əsaslı şəkildə dəyişikliklər aparılmışdır. Vergi orqanlarında mövcud olan bəzi neqativ hallar aradan qaldırılmışdır. Vergi ödəyicilərinin rastlaşmış olduqları problemlərin operativ şəkildə həlli məqsədilə apelyasiya sistemi yenidən təşkil edilmişdir.

2018-ci ildə ölkəmizdə vergi sistemində aparılan islahatların başlıca istiqamətlərindən biri vergi qanunvericiliyinin liberallaşdırılması, onun əsaslı formada yenidən işlənilməsi ilə əlaqədardır. Vergilər Nazirliyinin qarşısında bu baxımdan iki əsas ssenari vardı:

- vergi yükünün artırılmasıyla gedərək daxilolmaların artımına cəhd etmək;
- vergi yükünü azaltmaqla kölgəyə çəkilən bütün vergi ödəyicilərinin və biznes strukturlarının bərabər hüquqlu və geniş vergitutmaya cəlbə.

Azərbaycan vergi sistemində islahatlara başladığı zaman verginin artırılmağını yox, tam əksi olaraq, azaldılması yolunu seçdi. Bu sosial və iqtisadi nəzəriyyə prizmasından daha məqbul sayılırdı. 2018-ci ildə Vergi Məcəlləsində ciddi dəyişikliklər həm həcm həm də mahiyyət baxımından olundu. Əsasən praktiki, ünvanlı həmçinin kiçik və orta biznesə dəstək verən qanunvericilik üslubu formalaşdırılmağa çalışıldı. Xüsusi olaraq bu səfər vergi qanunvericiliyinə edilmiş

dəyişikliklərin layihəsi ictimai birliklər və biznes nümayəndələri ilə konstruktiv dialoq əsasında işlənib hazırlandı.

2.2.Azərbaycan Respublikasında vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətləri

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə məsələlərin həlli birbaşa vergi daxilolmalarının həcmindən asılıdır. Bu baxımdan vergi daxilolmalarının, vergitutma bazası və onun tərkib elementlərinin inkişaf meyillərinin təhlil edilməsi və bunun əsasında büdcə vergi daxilolmaları həcminin proqnozlaşdırılması maliyyə orqanlarının əsas vəzifəsidir.

Təsərrüfat subyektləri, eləcə də onların dövlət və əhali ilə olan qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən qanunvericiliyin korrektə edilməsi üzrə təkliflərin işlənib hazırlanması təhlil və proqnozlaşdırmanın ayrılmaz hissəsidir. (Vəliyev, Balakışiyeva, Rəfibəyli, İmanov və Qarabalov, 2003: s. 217)

Qanunvericilikdə nəzarətdə tutulmuş qaydada vaxtında qəbul edilmiş təkliflər, iqtisadiyyatdakı mövcud neqativ hadisələrin kənarlaşdırılmasına və büdcə gəlirlərinin artırılmasına şərait yaradır.

Təhlil və proqnozlaşdırma üzrə görülən işlər kompleksi büdcənin vaxtında və əsaslandırılmış olaraq tərtib edilməsi üçün əsas kimi xidmət edir. Vergilərin vaxtında və tam daxil olması üzərində nəzarət sistemini vergi orqanları həyata keçirdiyi üçün, onlar həmçinin vergitutma bazasının təhlili və büdcəyə daxil olmuş vəsaitlərin həcmində proqnozlaşdırılması, qüvvədə olan qanunvericilik və digər normativ aktların təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər paketinin hazırlanması sahəsində aktiv iş aparılır. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsi işlənib təsdiq edilərkən vergi orqanlarının gördüyü işlərin nəticələri icra və qanunverici orqanları tərəfindən nəzərə alınır.

Bundan başqa, vergi orqanları apardıqları təhlilin nəticələrindən səyyar vergi yoxlamalarının aparılması, müəssisələrin məqsədyönlü seçilməsi üzrə tövsiyələrin işlənməsi, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin ödənilməsinin

tamlığının qiymətləndirilməsi və onların büdcəyə ödənişlər üzrə olan borclarının aşığı salınması üzrə tədbirlərin görülməsi üçün istifadə edilir.

Vergitutma bazası və onun tərkib elementləri (o cümlədən, sənaye və digər xalq təsərrüfatı sahələri məhsullarının istehsal həcmninə dinamikası, qiymətlər indeksi, ümumi mənfəət, əməyin ödəniş səviyyəsi, müəssisələrin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin dəyişməsi və i.a.) aparılan təhlilin predmetini təşkil edir. (Musayev, 2011: s. 191)

Praktikada bir qayda olaraq hal-hazırda ümumi həcmi büdcə daxilolmaları məbləğinin 85%-ni təşkil edən əsas vergilərin (mənfəət vergisi, ƏDV, fizikişəxslərin gəlir vergisi, aksizlər, əmlak vergisi) vergitutma bazasının təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq hər bir vergi növü özünəməxsus xüsusiyyətlərə və vergitutma bazasına malikdir.

Bəzi vergilərin vergitutma bazasını təşkil edən müəyyən elementlər, digər vergi növlərinin vergitutma bazasına daxil edilir. Məsələn, əməyin ödəniş fondu fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma bazası olmaqla yanaşı, qismən ƏDV və digər vergilərin vergitutma bazasının tərkibinə daxildir. (Musayev, 2004: s. 101)

Vergi Məcəlləsindəki dəyişikliklərin əksəriyyəti vergi ödəyicilərinin mövcud hüquqlarının təkmilləşdirilməsinə, vergi yükünün endirilməsinə, vergi inzibətçiliğinin genişləndirilməsinə, vergidən yayınma hallarıyla mübarizənin təkmilləşdirilməsi yoluyla büdcə daxilolmalarının çoxalmasına xidmət göstərir. Dövlət büdcəsinin icrasıyla bərabər, sahibkarlığın inkişaf etməsi, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin təşviqi də qarşımızda duran başlıca vəzifələrdəndir.

Azərbaycanın büdcə siyasətinin əsas elementlərindən biri ondan ibarətdir ki, vergili daxilolmaların sayı artırılmalıdır.

Vergi daxilolmaların dövlət büdcəsinin gəlirlərində payının artırılması həm büdcənin şaxələnməsinə, həm də büdcə gəlirləri daxil olmaqla iqtisadi diversifikasiya ilə bağlı hədəflərə nail olmağa imkan verir. O baxımdan bu gün büdcədə vergi daxilolmalarının strukturunu qiymətləndirən zaman, təbii ki, ən

əhəmiyyətli məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, dövlət büdcəsində vergili daxilolmaların payında artımlar var.

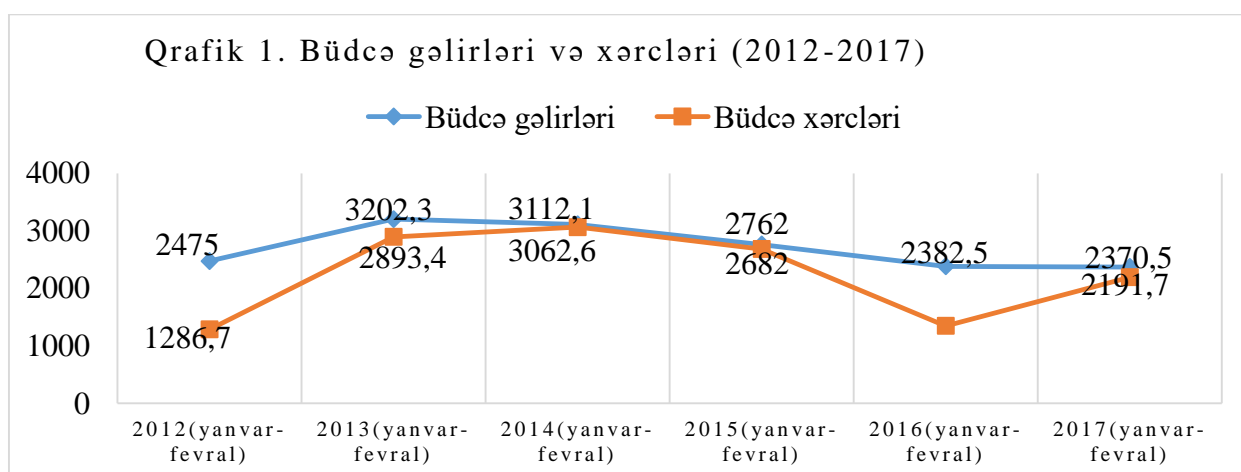
Vergili daxilolmaların payının artması nəticə etibarilə büdcənin gəlir strukturunun şaxələnməsinə imkan verir. Çünki nə qədər çox vergi daxilolmaları olursa, nə qədər çox vəsait vergi daxilolmaları hesabına dövlət büdcəsinə daxil edilirsə, bu o qədər büdcənin bir mənbədən asılılığını aradan qaldırır və büdcə gəlirlərinin şaxələnməsinə imkan verir.

O baxımdan istər əvvəlki illərin, istər 2016-cı ilin dövlət büdcəsində vergi daxil olmalarının payına və tendensiyasına diqqət yetirsək görürük ki, vergi daxilolmaları birmənalı şəkildə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında olduqca həlledicidir. Dövlət büdcəsinə ödənilən vergilər ümumi iqtisadiyyatımız üçün həyati əhəmiyyətli sahələrə xərcləndiyindən indiki yeni iqtisadi şəraitdən vergilərin vaxtında ödənilməsi də vacib amildir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin verdiyi məlumata əsasən dövlət büdcəsinin mədaxili 2017-ci ilə əsasən 16446,9 mln. AZN, məxaric isə 17588,3 mln. AZN olmuşdur. 2017-ci il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 16766,0 mln. manat proqnoza qarşı 16446,9 mln. manat olmuşdur. Yəni 98,1% icra edilmişdir. Vergilər Nazirliyi xətti ilə daxilolmalar isə 6972,0 mln. manat yəni proqnoz 91,2 % icra edilmişdir.

Bu vəsaitin 74,5 %-i yəni 5192,7 mln. AZN-ni qeyri-neft sektorundan payına düşür.

Qrafik 1. Büdcə gəlirləri və xərcləri (2012-2017)

Mənbə: <http://www.budget.az/main?content=1310>, 2017

2017-ci ilə əsasən Dövlət Gömrük Komitəsi xətti ilə 2608,8 mln. AZN vəsait daxil olmuşdur. Bu o deməkdir ki proqnoz 115,9% icra olunmuşdur. (<http://www.maliyye.gov.az/node/2117>, 2017)

Son 5 ildə tədiyyələr üzrə vergi daxilolmalarına nəzər saldıqda, ayrı-ayrı vergi növlərinə görə müxtəlif rəqəmlər müşahidə edilir. Bu rəqəmləri cədvəldə aydın görmək olar.

Cədvəl 3. Tədiyyələr üzrə vergi daxilolmaları

Vergi daxilolmaları	2014	2015	2016	2017
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	882,0	982,0	957,0	1140,0
Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi	2 217,0	2211,0	1806,6	2068,0
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	48,0	48,0	50,0	50,0
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	132,0	148,0	174,2	178,0
Əlavə dəyər vergisi	2139,0	3456,0	3336,0	4002,0
Aksiz	784,5	684,0	637,0	608,0
Sadələşdirilmiş vergi	130,0	145,0	280,0	313,0
Yol vergisi	49,5	67,6	87,0	89,0
Mədən vergisi	116,0	116,0	107,0	111,0
Gömrük rüsumları	330,0	348,4	348,0	454,0

Mənbə: <http://www.cabc-global.com/general-of-tax-system-of-azerbaijan,2016>

Cədvələ nəzər saldıqda müşahidə edirik ki, son 4 il ərzində vergi daxilolmaları artım göstərmişdir. Bəzi vergidaxilolmalarında sabit rəqəmlər nəzərə çarpsa da, əsas vergi növləri üzrə büdcə daxilolmaları çoxalmışdır. Vergidaxilolmaları müxtəlif vergi növləri üzrə iqtisadi artıma müsbət şəkildə təsir edir. Fiziki şəxslərin mənfəət vergisi üzrə 2017-ci il üzrə daxilolmalar 1140,0 mln. manat olmuşdur ki, bu, cari ilin proqnozu ilə nisbətdə 60,0 mln. manat və ya 5,6 faiz çox hesab olunur. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin bu artımının səbəbi xüsusilə son zamanlarda iqtisadiyyatda yeni iş yerlərinin açılması, orta aylıq əmək haqqıda artım müşahidə olunması ilə əlaqədardır.

Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi üzrə daxilolmalar isə 2017-ci il üzrə 2068,0 mln. manat olmuşdur ki, bu, cari ilin proqnozu ilə nisbətdə 153,4 mln. manat və yaxud da 8% çoxdur. 2068,0 mln. manat məbləğin 66,9 faizi və ya 1383,0 mln. manatı qeyri-neft sektoru, 33,1 faizi və ya 685,0 mln. manatı isə neft sektorunun payına

düşmüşdür. Əlavə dəyər vergisinə əsasən daxilolmalar 2017-ci il üzrə 4002,0 mln manat müəyyən olmuşdur ki bu cari proqnoz ilə müqayisədə 2.5% çoxdur. Əlavə dəyər vergisinə əsasən daxilolmaların 90 faizi qeyri-neft sektorunun, yerdə qalan 10 %-i isə neft sektoruna düşür. Buradan da aydın olur ki, əlavə dəyər vergisinə əsasən artım xüsusilə qeyri-neft sektoru üzrə baş verir.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmalar 2017-ci il üzrə 313,0 mln. manat müşahidə olunmuşdur ki, bu məbləğ 2016-cı ilin proqnozuna nisbətən 13,0 mln. manat və ya 4,3 faiz çox hesab olunur. Göstərilən artıma səbəb kimi sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə daha rahat vergi mühitinin yaradılması eyni zamanda vergi tutulan dövriyyə məbləğinin yüksəldilməsi hesab olunur.

2017-ci il üzrə 111,0 mln. manat daxilolma isə mədən vergisindən olmuşdur. Bu rəqəm 2016- cı ilin proqnozuna nisbətən 0,7 faiz artım və ya 0,8 mln. manat çox hesab olunur. Bu məbləğin 93,7 faizi neft sektorunun, 6,3 faizi isə qeyri-neft sektoruna payınadır.

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisinə əsasən daxilolmalar 178,0 mln. manat hesablanmışdır ki, (2017-ci il üzrə) bu da əvvəlki dövrün proqnozu ilə müqayisədə 2,2 faiz çoxdur. Qeyd olunan məbləğin də çox faizi qeyri-neft sektoruna əsasən daxilolmaların payına düşür.

Hüquqi şəxslərin torpaq vergisinə əsasən daxilolmalar isə 50,0 mln. AZN olmuşdur. Bu da demək olar ki əvvəlki ilin proqnoz məbləği ilə eyni dərəcədədir.

Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasında 2010-2017-ci illərdə vergilərin ÜDM-də və büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi

	Göstəricilər								
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	ÜDM (mlrd.manat)	41,6	50,1	54,1	57,7	59,0	54,4	59,9	70,1
2	Vergi daxilolmaları (mlrd.manat)	4,3	5,5	6,03	6,7	7,1	7,1	7,0	7,0
3	Vergilərin ÜDM-də xüsusi çəkisi	10,3	11,0	11,1	11,6	12,0	13,0	11,6	9,9

Mənbə: <http://www.cabc-global.com/general-of-tax-system-of-azerbaijan,2017>

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VERGİ DAXİLOLMALARINA MAKROİQTİSADİ GÖSTƏRİCİLƏRİN TƏSİRLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi

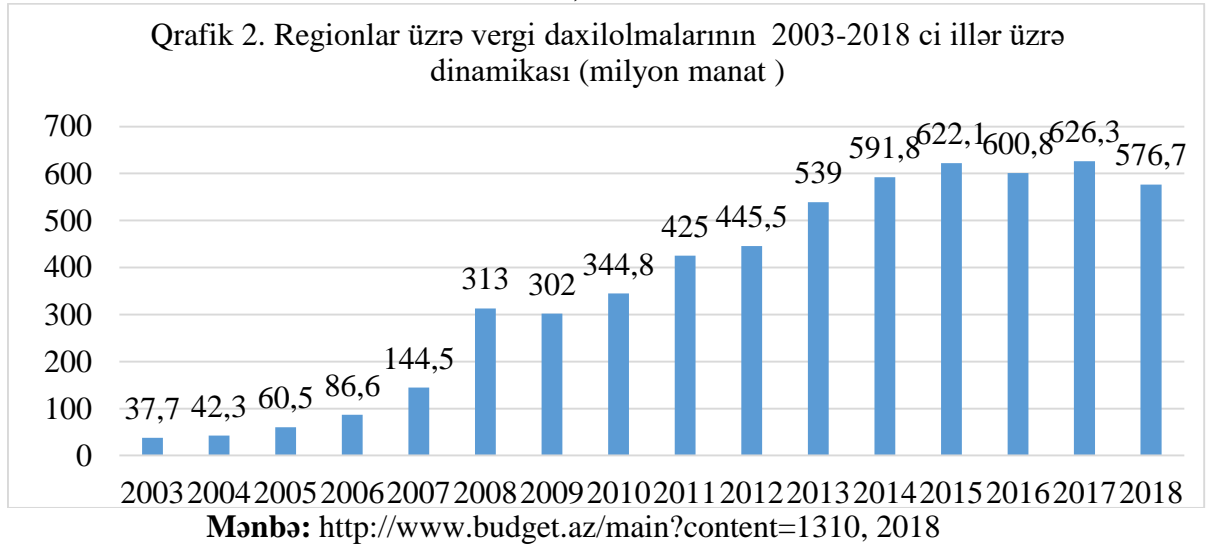
Regionların sosial-iqtisadi inkişafı barədə Prezidentinin imzaladığı fərmanlarla qəbul olunan, 2004-2008 və 2009-2013, həmçinin, 2014-2018-ci illər ərzində baş tutan 3 Dövlət proqramının reallaşdırılması ilə bağlı tədbirlər respublikanın müxtəlif bölgələrində sahibkarlığın və iqtisadiyyatın daha intensiv şəkildə inkişafına mühüm şərait yaratmış, bunun nəticəsi olaraq regionlardan vergi ödənişlərinin daxilolmalardakı ümumi çəkisi artmış, ölkədə ədalətli rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasına görə vergi dərəcələrinin və vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsir gücü daha da çoxalmışdır.

2007-2013-cü illər ərzində ölkədə ümumi daxili məhsul 3,1 dəfə, regionlarda olan məhsul buraxılışı 3,3 dəfə çoxalmışdır. 2007-2008-ci illərdən etibarən başlayan, təsirləri hələ də tam şəkildə ötürməyən dünya maliyyə böhranı, neftin qiymətlərinin kəskin şəkildə azalması ilə bağlı ölkə üzrə ümumi daxili məhsulda, istərsə də regionlarda məhsul buraxılışının tempində enmə meyli davam etməkdədir. Ancaq, bu ləngimə regionlarda nisbətən aşağı olmuşdur.

Əhalinin əksəriyyətinin regionlarda kənd təsərrüfatıyla məşğul olmasına baxmayaraq, ailə-kəndli təsərrüfatlarının, həmçinin, kəndli təsərrüfatının başqa sahələrinin uzun illər ərzində vergidən azad olunmasına baxmayaraq, regionlarda vergi daxilolmaları 2004-cü ildə olan 42 mln. 7 il sonra 425 mln. manata, 2014-cü ildə 578 mln. manata yüksəlmişdir. Bu dövr müddətində ölkəyə əsasən vergi daxilolmalarında 2,5 dəfə artım olduğu halda, regionlarda 13,7 dəfə artım qeydə alınmışdır. Bu göstəricilərin illik artımı regionların xeyrinə olmuşdur.

Regionlardan vergi daxilolmalarının bu cür əhəmiyyətli şəkildə artması bölgələrdə mövcud olan iqtisadi fəallığın güclənməsinin, həmçinin, vergiyə cəlb edilən müəssisələrin fəaliyyətə başlamasının nəticəsidir.

Qrafik 2. Regionlar üzrə vergi daxilolmalarının illərə əsasən üzrə dinamikası (milyon manat)

Regionlarda aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində, 2012-2014-cü illər ərzində Sumqayıt, Abşeron, Şirvan, İmişli və Mingəçevir şəhərləri yerli gəlirlər hesabına şəxsi xərclərini ödəməyə qadir olan şəhərlər sırasına qoşulmuşdur.

Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyat proseslərinin sadələşdirilməsi nəticəsində son illər ərzində qeydiyyata alınan vergi ödəyəninin 65%-dən çoxu regionların payına düşmüşdür. Regionlara düşən vergi yükü ölkə iqtisadiyyatına düşmüş olan vergi yükündən təxminən, 2006-2007-cü illərdə 7-8 dəfə aşağı, 2008-2013-cü illər ərzində isə təxminən 3-4 dəfəyə qədər aşağı qeydə alınmışdır.

2006-2013 -cü illər ərzində ölkənin regionlarında olan sahibkarlıq müəssisələrinin sayının 49 faizdən 51.5 faizə, yığılan vergilərin 3.2 faizdən 8.1 ə yüksəlməsinə baxmayaraq ,regionlarda sahibkarlığın inkişafı bu sahədəki imkanlardan qat qat geri qalır.

2012 -2014 -cü illər ərzində bələdiyyə gəlirlərinin həcmi 35,9 milyondan 49.1 milyon manata qədər yüksəlsə də ,ölkədə olan 1716 bələdiyyə üçün çox böyük məbləğ deyil,hətta bəzi əməkhaqqı alan bələdiyyə işçiləri üçün yetərli sayılmır.Həm ümumi bələdiyyə gəlirləri həm də regionlarda mövcud olan bələdiyyələrin gəlirləri dövlətin büdcəsi ilə müqayisədə aşağıdır.Bu səbəbdən,regionlarda mövcud olan bələdiyyə gəlirlərinin və əsas mənbəyi olan vergi yığımlarının da vergi daxilolmalarında payı aşağıdır.

2014-cü ildə ölkədə büdcə gəlirlərinin təxminən 31,3%-i Abşeronda cəmləşmişdir. Bakı şəhərində isə bu göstərici cəmi 15,0%-dir. Ərazisinə görə ən böyük, əhalisinə görə isə Bakıdan sonra ikinci yerdə olan Aran regionunda 487 bələdiyyədən ümumilikdə 7,65 mln. AZN vəsait daxil edilmişdir. Bələdiyyə büdcələrinin mənfəətində vergi daxilolmaları üstünlük rola malik olsa da, onun payı son iki ildə 27% ətrafındadır.

Hal-hazırda bələdiyyələrə verilmiş olan vergi növləri onların büdcələrinin müstəqilliyi məqsədilə normal gəlir bazasını formalaşdırmağa qədər deyil. Yerli vergilərin bələdiyyənin əsas gəlir mənbəyi kimi olmaması və sadəcə gəlir bazasının formalaşdırılmasının yardımçı mənbəyi olaraq qəbul edilməsi isə heç vaxt bələdiyyələrin tam şəkildə müstəqilliyinə səbəb ola bilməz. Regionlarda olan bələdiyyə gəlirlərinin həcmi bütövlükdə regionlardan vergi daxilolmalarından xeyli geridə qalır və bu pay 2013-cü ildə müəyyən qədər yüksəlsə belə, 27-33%-dən çox olmamışdır.

Dövlətin regional siyasətdə reallaşdırma biləcəyi iki variantdan istifadə etməsi mümkündür:

-vəsaitlərin regionlar arasında olan bölgüsünün nisbətini dəyişmək məqsədilə vergi yükünün azaldılması və ya çoxaldılması;

-geridə qalmış regionların investisiya baxımından cəlbediciliyinin artırılması.

Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycanda tətbiq olunan vergilər-respublika vergiləri, yerli və Naxçıvan Muxtar Respublikası vergiləri kimi müəyyənləşdirilmişdir və heç bir hakimmiyyət orqanının məəcəllədə sadalanan vergilərdən başqa heç bir digər vergi növü tətbiq oluna bilməz. Bu əsasda, yerli və regional orqanların region səviyyəsində tətbiq olunan vergi dərəcələrinin, vergi rejiminin və vergi güzəştlərinin müəyyən olunması və ya dəyişdirilməsində səlahiyyətləri məhdud şəkildədir. Vergi siyasətinin reallaşmasında, onun yığılmasına nəzarət prosesinin gücləndirilməsində əhali kütləsinin iştirak etməsini təmin etmək lazımdır.

3.2. Azərbaycan Respublikasında qiymət və məzənnə dəyişməsinin vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi

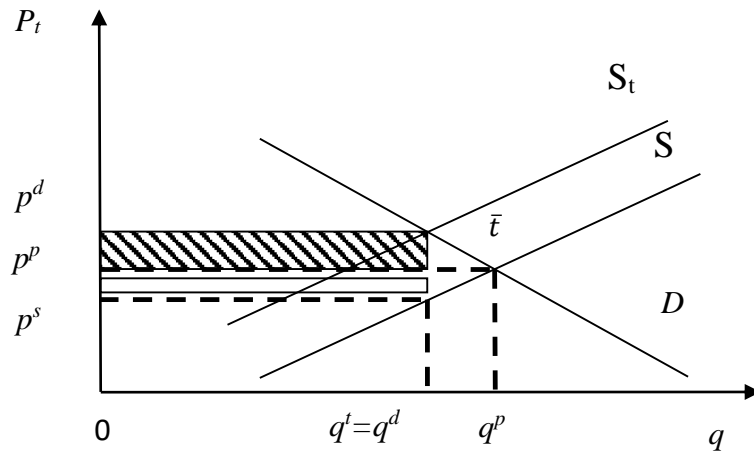
Qiymətlərin, xüsusi ilə istehlak qiymətləri indeksinin (İQİ) səviyyəsinin dəyişməsinin iqtisadi konyukturaya təsirinə müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrdə müxtəlif yanaşmalar vardır. Məsələn, monitar (pul-kredit) siyasətinə üstünlük verən klassik iqtisadi nəzəriyyədə qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsinin iqtisadi artıma təsiri uzunmüddətli dövr üçün neytraldır. Yəni, qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsi yalnız məhsul həcmnin nominal ifadəsini dəyişir, real ifadədə isə dəyişiklik yaratmır. Fiskal (vergi-büdcə) siyasətinə üstünlük verən Keyns nəzəriyyəsində isə qısamüddətli dövrdə qiymətlərin səviyyəsinin artması (inflyasiya) iqtisadiyyatı stimullaşdırır və dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarını artırır. Elastikliyin köməyi ilə vergidəki dəyişikliklərin qiymətlərə təsirini tədqiq etmək olar. Bir tərəfdən yüksək vergi öhdəlikləri qoyuluşu ona aparır ki, çoxlu işləmək və qazanmaq əlverişsiz olur. Digər tərəfdən isə aşağı vergi öhdəliyi qoyuluşu dövlət büdcəsinin gəlirlərini azaldır. Bu problemin həlli üçün əhalinin optimal ölçüdə vergi öhdəliyini müəyyən etmək zərurii və son dərəcə əhəmiyyətli məsələdir. Belə ki, vergilər ölkədəki siyasi və iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq dəyişilir.

Dünya praktikası əminliklə sübut edib ki, istehsalın inkişafının prioritet situmullaşdırıcı gücləndirilməsi onun effektivliyinin artırılması üçün düşünülmüş vergi güzəştlərinin tətbiqi bütün müəssisələrə və yaxud müəyyən grup müəssisələrə eyni yanaşmanı təmin etmək məqsədi ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Amma bunu konkret ödəyiciyə tətbiq etməmək şərtilə.

Vergi qoyuluşları və güzəştlərinə dəyişikliklərin, əlavələrin reallaşdırılması praktikada qeyri-qənaətbəxşdir.

Məsələyə ümumi şəkildə baxaq. Tutaq ki, vergi istehsalçıdan tutulur. Hesab edək ki, t vahid məhsulunda vergi sabitdir və istehsalın həcmindən asılı deyil. Verginin daxil edilməsi D (Demant) təklif əyrisinin paralel olaraq Dt vəziyyətinə $\bar{t} \leq t$ kəmiyyəti qədər sürüşdürülməsinə gətirib çıxardır, burada t vergi qoyuluşunun qiymətidir. Beləliklə, (q^p, p^p) müvazinət nöqtəsi verginin daxil edilməsindən sonra $\bar{t}(q^d, p^d)$ nöqtəsinə keçir.

Qrafik 3. Elastikliyin köməyi ilə vergidəki dəyişikliklərin qiymətlərə təsiri

Mənbə: <http://www.cabc-global.com/general-overview-of-tax-system-of-azerbaijan>, 2017

Bu qrafikdən görünür ki, məhsulun bazar qiyməti p^p -dən p^d -yə qədər qalxmışdır və $(p^d - p^p)$ yüksəlişi alıcının üzərinə düşür. Belə ki, $(p^d - p^s)$ fərqi verginin artırılmasına görə büdcəyə gedir. Onda xərc $(p^p - p^s)$ istehsalçının üzərinə düşür. Satış həcmi q^p -dən $(q^d = q^t)$ -yə qədər azalır. Büdcəyə vergi daxilolmalarının cəmi qiyməti S vergi qoyuluşu t -nin satış həcminə hasili kimi müəyyən olunur:

$$q^t : T = t * q^t \quad (1)$$

Bu ifadə məhz büdcəyə daxilolmalarının həcmi müəyyən edir, hansının ki bir hissəsi

$$T_d = q^t (p^d - p^p) \quad (2)$$

alıcının (istehlakçının) üzərinə düşür. O biri hissəsi isə istehsalçının üzərinə düşür:

$$T_s = q^t (p^p - p^s) \quad (3)$$

Bu hissələrin cəmi büdcəyə vergi daxilolmalarına bərabərdir

$$T_d + T_s = T = q^t (p^d - p^s) \quad (4)$$

Diskret hal üçün tələb və təklifin elastiklik ifadəsini yazmaq:

$$E_d = ((q^t - q^p) / q^p) : ((p^d - p^p) / p^p), E_s = ((q^t - q^p) / q^p) : ((p^s - p^p) / p^p) \quad (5) \text{ (Paşayev, 2009: s. 55)}$$

(2) ifadəsini (3)-ə və (5)-də olan ifadələri bir birinə bölsək, onda ikiqat bərabərlik alırıq:

$$T_d/T_s=(p^d-p^p)/(p^p-p^s)=-E_s/E_d \quad (6)$$

Bu münasibətlərdən görünür ki, daha böyük vergi yükü az elastikliklə iqtisadi agentin üzərinə düşür, hansı ki, vergi yükündən qaçmaq imkanları azdır. (5)-in birinci münasibətindən görünür ki, əgər $E_d=0$ yəni $q^t=q^p$ olarsa, onda bütün vergi yükü alıcının üzərinə düşür. Belə ki, verginin həcmindən asılı olmayaraq istehlakçılar alışların həcmi dəyişmirlər. Əgər məhsul tam elastikliklə xarakterizə olunursa, o zaman istehsalçılar ziyanda qalırlar. Belə ki, istehlakçılar tələbin həcmi azaltmaqla və subsidiyalaşmış məhsulların tələbatına keçməklə vergidən yayınırlar.

Yuxarıda baxılan misal üçün $p^d=46$, $p^p=40$, $p^s=26$, $q^t=10$, $q^p=12$.

(5) düsturuna əsasən tələbin elastikliyi

$E_d=-10/9$, təklifin elastikliyi isə belədir: $E_s=10/21$. (Paşayev, 2009: s. 56)

Daha böyük elastikliyə alıcının kiçik vergi hissəsi-0.3 uyğun gəlir.

Beləliklə, vergi qoyuluşunun artırılması, məhsulun vergi öhdəliyi qiymətinə ekvivalentliyi, büdcəyə vergi daxilolmaları gətirdiyi kimi elastiklikdən asılı olaraq onun azalmasına da gətirib çıxara bilər. Qeyri-stabil iqtisadi şəraitdə və əhəlinin ödəniş qabiliyyəti tələbinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar buradan çıxır ki, qoyulmuş kapital üzrə mənfəətin aşağı normasından servis xidmətli müəssisələrin fəaliyyəti əhəmiyyətli riskə məruz qalır. (Həsənlı, Ağayev, 2010: s. 113-120)

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi qoyuluşları və güzəştləri çox tez-tez düzəlişlərə məruz qalır. Təəssüf ki, bu düzəlişlər özündə zəruri elmi əsasları, qərarları əks etdirmir. Buna görə də vergi qoyuluşları və güzəştlərinə daxil edilmiş dəyişikliklərə, əlavələrə müəssisə və təşkilatlarda neqativ münasibət bəslənilir.

İndi isə Azərbaycanın konkret rəqəmləri ilə inflyasiyanın dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarına təsirini ekonometrik qiymətləndirək:

Cədvəl 5-də 2008-2016-cı il rəqəmlərinə əsasən vergi daxilolmalarının inflyasiya səviyyəsindən asılılığının EViews-dən alınmış reqressiya modelinin parametrlərinin qiymətləri və müvafiq statistik xarakteristikalar verilmişdir.

Cədvəl 5. Vergi daxilolmalarının inflyasiyadan asılılığı

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	16.72073	0.707677	48.62260	0.0000
LOG(IQI_İF)	3.181587	0.442784	9.552958	0.0000
AR(4)	0.456172	0.155534	14.14345	0.0000
MA(5)	-0.950747	0.109162	-6893.097	0.0000
R-squared	0.980788	Mean dependent var		14.57065
Adjusted R-squared	0.944378	S.D. dependent var		0.940322
S.E. of regression	0.562453	Akaike info criterion		1.054663
Sum squared resid	1.278856	Schwarz criterion		1.428453
Log likelihood	-2.948876	F-statistic		18.74683
Durbin-Watson stat	1.678564	Prob(F-statistic)		0.010342
Inverted AR Roots	.83	.00 -.92i		
Inverted MA Roots	.98	.33 -.95i	.41+.95i	-.78 -.59i
		-.81+.57i		

Mənbə: <https://ihsmarkit.com/.../eviews-econometric-modeling-analysis>, 2016

$$\text{Log}(B_VD)=16,7+3,1 \text{ Log}(\dot{I}\dot{Q}\dot{I}_İF) \quad (7)$$

$$\text{s.s} \quad (0,7) \quad (0,44)$$

$$R^2=0.98, \quad R^2_{adj}=0.94, \quad DW=1.57$$

Burada, B_VD – dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının məbləğini (min manatla), İQİ_İF – istehlak qiymətləri indeksini (inflyasiyanı), parametrlərin qiymətlərinin altında yazılmış ədədlər müvafiq standart səhvləri, R^2 - determinasiya əmsalını, R^2_{adj} – dəqiqləşdirilmiş determinasiya əmsalını, DW isə Darbin-Vatson statistikasını göstərir.

(7)-nin statistik xarakteristikaları göstərir ki, model adekvatdır. Məlumdur ki, xətti-loqarifmik modellərdə asılı olmayan (təsir edən) dəyişənin əmsalı eyni zamanda müvafiq elastiklik əmsalını göstərir. Deməli, 2.1 ədədi büdcəyə vergi daxilolmalarının (B_VD) istehlak qiymətləri indeksinə nəzərən (İQİ_İF) elastiklik əmsalıdır. Yəni, istehlak qiymətləri indeksinin (inflyasiyanın) bir faiz artması dövlət büdcəsinə 2.1 faiz vergi daxilolmaları artırır. Qeyd edək ki, müvafiq reqresiya tənliyi B_VD göstəricisinin, yəni dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının nominal qiymətləri ilə qiymətləndirilmişdir. Digər tərəfdən, vergi daxilolmaları modelə daxil edilməyən başqa amillərin hesabına da arta bilər. Məsələn, ümumi daxili məhsulun artması, o cümlədən neft hasilatının artması, neftin dünya bazarında qiymətlərinin

artması, vergi inzibatchılığının möhkəmləndirilməsi və s. Ona görə də vergi yükünün dəyişməsinə inflyasiyanın təsirinin öyrənilməsi zərurəti meydana gəlir. Məlumdur ki, vergi yükü (VY) vergi daxilolmalarının (B_VD) ÜDM-ə nisbəti kimi müəyyən olunur.

Devalvasiyanın mənfəət vergisi gəlirlərinə təsirinin həm mikro (müəssisə), həm də makro (ölkə) səviyyəsində qiymətləndirilməsi üçün ekonometrik modelin strukturu təklif olunur.

a. Mikro səviyyədə

$$\ln(\varphi_t) = \beta_0 + \beta_1 * \ln(Y_{t1}) + \beta_2 * \ln(Y_{t2}) + \beta_3 * \ln(X_{t1}) + \beta_4 * \ln(X_{t2}) + \beta_5 * \ln(Z_{t1}) + \beta_6 * \ln(Z_{t2}) + \beta_7 * \ln(Z_{t3}) + \sum_{i=1}^n \gamma_i \omega_{ti} + u_t \quad (1)$$

Burada φ_t mənfəət vergi daxilolmaları miqdarını, Y_1 xarici bazara, Y_2 isə daxili bazara satışları göstərir. X_1 və X_2 müvafiq olaraq xarici və daxili bazarlardan cəlb olunan istehsal faktorlarının həcmidir. Z_1 xarici bazardan cəlb olunan kreditlər, Z_2 daxili bazardan xarici valyutada alınmış kreditlər, Z_3 isə daxili bazardan milli valyuta ilə alınmış kreditlər üçün borc ödəmələri miqdarını göstərir. ω_i mənfəət vergisi daxilolmalarına təsir edən digər dəyişənlərin təsirinin nəzərə alınması üçün modelə kontrol dəyişənlər kimi daxil edilir. t zaman göstəricisidir, u qalıqları ifadə edir.

Bu modelin müəyyən dövr üzrə göstəricilər götürülməklə mikro səviyyədə hər bir vergi ödəyicisi üçün zaman-seriyası (time-series) analizi və ya çox sayda vergi ödəyicisi birlikdə götürülərək panel verilənlər analizi kimi qiymətləndirilməsi praktiki olaraq mümkündür.

Bütün hallarda elastiklik modeli (ln-ln) qiymətləndirildiyi üçün devalvasiyanın mənfəət vergi gəlirlərinə təsiri (λ) yuxarıda da qeyd olunan təsir kanalları dəyişənlərinin əmsallarının cəminin devalvasiya faizinə hasilidir:

$$\Delta \lambda \% = (\beta_1 + \beta_3 + \beta_5 + \beta_6) * \Delta \pi \% \quad (2)$$

Bu modeldə Y_2 , X_2 və Z_3 -ün qiymətləri devalvasiya nəticəsində dəyişmir və mənfəətə təsir edən kontrol dəyişənlər kimi modelə daxil edilir. Mikro səviyyədə qiymətləndirmə aparılarkən daxili və xarici bazarda müəssisə istehsalı olan

məhsullara tələbin dəyişməməsi (devalvasiyanın təsiri ilə və ya başqa səbəblərdən) və istehsal faktorları qiymətlərinin sabit qalması fərz olunur.

b. Makro səviyyədə

Makro səviyyədə qiymətləndirilmə aparılarkən devalvasiya nəticəsində yuxarıda qeyd olunan səbəblər xaricində mənfəət vergisi daxilolmalarına təsiri də qiymətləndirmək mümkün olur. Model funksiyası aşağıdakı kimidir

$$\ln \lambda_t = \delta_0 + \delta_1 * \ln \varepsilon_t + \delta_2 * \ln Y_{t1} + \delta_3 * \ln Y_{t1} * \ln \varepsilon_t + \delta_4 * \ln X_{t1} + \delta_5 * \ln X_{t1} * \ln \varepsilon_t + \delta_6 * \ln Z_{t1} + \delta_7 * \ln Z_{t1} * \ln \varepsilon_t + \delta_8 * \ln Y_{t2} + \delta_9 * \ln X_{t2} + \sum_{i=1}^n \mu_i \omega_i t + \vartheta t \quad (3)$$

Bu modeldə ortaq işarəli dəyişənlərin ifadəsi 3-cü tənlikdəki ilə eyni, amma makro səviyyədə olan göstəricilərdir. Burada xaricə satışlar deyilərkən ölkə ixracatı, xarici borc ödəmələri deyərkən isə beynəlxalq maliyyə institutlarına ölkənin bütün vergi ödəyiciləri tərəfindən götürülən zaman tezliyində ödənilən borcun cəmidir.

Göründüyü kimi makro səviyyədə qiymətləndirilmə aparılarkən modelə Z_2 və Z_3 dəyişənləri daxil edilmir. Çünki bu təsir ölkə daxilində birinin itkisi digərinin qazancı kimi ixtisar olunur. (<https://economy.gov.az/uploads/fm/files/doingbusiness>, 2017)

Bu modeldə əsas fərq yeni dəyişən olaraq daxil edilən ölkə valyutasının (AZN) xarici valyuta (\$) qarşısında məzənnəsidir (ε_t). Digər kiçik fərq isə qalıqların ϑ ilə göstərilməsidir.

Bu halda devalvasiyanın mənfəət vergi gəlirləri üzərində təsiri aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

$$\Delta \lambda \% = (\delta_1 + \delta_3 + \delta_5 + \delta_7) * \Delta \varepsilon \%$$

Model 3-ün köməyi ilə mikro səviyyədə qiymətləndirilmə aparılarkən qəbul etdiyimiz fərziyyələrə ehtiyac qalmır. Çünki məzənnənin sabit qaldığı halda ($\Delta \varepsilon \% = 0$) δ_2 , δ_4 və δ_9 yuxarıda qeyd olunan fərziyyələrin pozulması, yəni tələb və istehsal faktorlarının satış qiymətinin dəyişməsi halında vergi daxilolmalarına olan təsiri göstərir.

Qeyd edək ki, istehsal faktorlarının daxili və xarici bazarlardan təmin olunması ilə bağlı doğru statistikanın makro səviyyədə əldə olunması çətindir. Bu halda X_1 və X_2 dəyişənləri modeldən çıxarıla bilər. Amma bu zaman devalvasiyanın təsirinin

qiymətləndirilməsində məzənnə müstəqil dəyişən olaraq modelə daxil olunduğuna görə ciddi səhvlik olmayacaq.

Çünki, δ_1 modelə daxil olunan dəyişənlər xaricində digər faktorlar səbəbiylə vergi gəlirlərinin məzənnə dəyişikliyinə və ya devalvasiyaya elastikliyinə göstərir. (<http://www.maliyye.gov.az/node/2117>, 2017)

Düzgün əsaslı və planlaşdırılmış proqnozlara əsaslanan büdcə siyasəti müasir iqtisadiyyatda dövlətin iqtisadiyyatlarının davamlı şəkildə inkişafına görə olduqca əhəmiyyətlidir. Düzgün planlaşdırma, habelə iqtisadiyyata güclü və uzunmüddətli dövlət dəstəyinin əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır.

Vergi mənfəəti bazar iqtisadiyyatı mühitində dövlət büdcəsinin xüsusi gəlir mənbəyidir. İqtisadiyyatda olan vergilərin təsiri ilə əlaqədar çox sayda kitablarda və elmi tədqiqat bəhs edilib.

Aparılan geniş əhatəli islahatların uğurla icra olunması nəticəsində ölkəmizdə hal-hazırda yeni standartlara uyğun olan vergi sistemi formalaşmışdır. Bu gün respublikamızın vergi sistemi dünyanın ən çox inkişaf etmiş dövlətlərində tətbiq olunan bir sıra vergi xidmətlərini şəxsi ödəyicilərinə təqdim etməkdədir.

Ölkəmizin iqtisadiyyatında reallaşdırılan uğurlu iqtisadi islahatların sonluğudur ki, bu gün sahibkarlıq və biznesin inkişafında, həmçinin, də regionların inkişafında xüsusi nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Vergi xidmətlərinin elektronlaşdırılması müasir dövrümüzdə də bir sıra ölkələrdə də həllini gözləyən əsas məsələlərdən hesab edilir. Burada başlıca məqsəd operativ idarəetməyə nail edilməsi, şəffaflığın çoxaldılması, korrupsiyanın qarşısının alınmasıdır. Dünya Bankının tədqiqatına əsasən, ölkəmizin “E-audit”, “Asan İmza”, e-qeydiyyat, bir pəncərə və bu kimi başqa elektron xidmətlərin icrası olaraq mühüm layihələri bir sıra ölkələrdən uğurlu və əvvəl şəkildə reallaşdırmışdır.

İqtisadiyyatın davamlı olaraq inkişafının, eləcə də həmin sahədə aparılan islahatların sonluğudur ki, büdcəyə vergilər və başqa daxilolmaların həcmi son 15 il müddətində 14 dəfəyə kimi artmışdır. Əlbəttə ki, bu nailiyyətlərin təməlində əsasən İlham Əliyevin tapşırıqlarıyla həyata keçirilən kompleks şəkildə islahatlar dayanır.

VN-nin tərəfindən icrası reallaşdıran «Vergi sisteminin inkişaf etməsinə əsasən 2013-2020-ci illərə əsasən Strateji Plan», bununla yanaşı «2013-2020-ci illər ərzində vergi sisteminin inkişaf etməsi strategiyası» kimi sənədlərin uğurlu şəkildə yerinə yetirilməsi respublikamızın vergi sahəsində inkişafı göstəriciləri hesab edilir. Hal-hazırda reallaşdırılan genişmiqyaslı islahatların digər istiqaməti də vergi sahəsindəki islahatları əhatə edir. Həmin islahatların başlıca məqsədi iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunu inkişaf etdirmək, qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsi, əlverişli vergi şəraitinin yaradılması hesab edilir.

Dövlətin iqtisadiyyatının səmərəli formada olması büdcə daxilolmalarında özünü ehtiva edir. Dövlət büdcəsi mənfəətləri – qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət büdcəsinə daxil edilən rüsumların, vergilərin, başqa ödənişlərin, daxilolmaların ümumi məcmusudur.

Dövlətin qazanclarının əsasını təşkil edən büdcə qazancları dövlətin maliyyə ehtiyatlarını özündə ehtiva edir. Büdcə gəlirləri təşkilat və müəssisələrin gəlirləri hesabına ölkənin büdcəsinə müəyyənləşdirir. Bu da özünü müxtəlif cür ödənişlərin reallaşdırılmasında göstərir.

Beynəlxalq təşkilatlar, xarici dövlətlər tərəfindən əvəzsiz olaraq verilən vəsaitlər, həmçinin, qarşılıqlı hesablaşmalarına əsasən əvəzsiz köçürmələr büdcə gəlirlərinə daxil olunur. Təcrübələrdən də görünür ki, vəsaitlərin transfert şəklində verilməsi gözlənilən nəticəni göstərmir.

Belə ki, bu formada daxilolmalar ümumi büdcənin gəlirinin zəifləməsinə, iqtisadi inkişafın təsirinin zəifləməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən də yerli orqanların büdcələrinə başqa daxilolmaların miqdarını artırmaq məqsədilə bu sahədə konkret olaraq tədbirlərin görülməyi vacib hesab edilir. Səmərəli xərc və gəlir sisteminin yaradılması hər dövlətdə makroiqtisadi sabitliyin əmələ gəlməsinin başlıca amili hesab edilir.

Daxil olan gəlirlər dövlət, həmçinin, başqa səviyyəli orqanlara öz funksiyalarını reallaşdırmağa, iqtisadi sabitliyi qorumağa və başqa sosial tədbirləri reallaşdırmağa imkan yaradır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində baş verən dəyişikliklər həmçinin, büdcəyə belə öz təsirini göstərmişdir.

Çünkü, hər ölkənin iqtisadi sabitliyi, inkişafı onun büdcə gəlirlərinin dərəcəindən asılıdır. Bazar münasibətləri mühitində dövlətin gəlirlərinin düzgün şəkildə müəyyən edilməsində büdcə siyasəti başlıca rol oynayır. Respublikamızda büdcə gəlirlərinin quruluşunun inkişafında əsas amillərdən biri də vergi yüklənməsinin tətbiq edilməsidir.

Vergi yüklənməsi hər şəhər və ya rayonun şəraitinə uyğunlaşdırılmış şəkildə reallaşdırılır. Bu vergi yüklənməsinin daha da optimal şəkildə reallaşdırılmasına imkan yaradır. Bu işlə müvafiq olan orqanlar məşğuldur. İslahatlar reallaşdırılan vaxt hər bir zonanın müvafiq formalı göstəriciləri də nəzərdə tutulur.

Büdcəyə daxil edilən gəlirlər bölüşdürüldüyü zaman səmərəli büdcə məqsədlərinə görə əsas diqqət yerli formalı bazanın formalaşmasına istiqamətlənir. Ancaq, yerli orqanlara tam şəkildə vergi səlahiyyətləri verilməyinin mənfi cəhətləri də çoxdur. Nəticədə bu, formalaşmış proporsiyaların pozulmasına səbəb ola bilər.

Vergi ödəyənlərin iqtisadi fəaliyyət göstəricilərinin inkişafı vergi daxilolmalarının təmin olunmasına müsbət təsir edir. Bununla birgə, vergi qanunvericiliyinin, həmçinin, inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar aparılan islahatlar da nəticələrini verməkdədir. Vergi risklərinin müəyyən olunması və yayındırılan vergilərin tapılması məqsədilə “risklərin idarə olunması” sistemi olaraq innovativ alətlərin uğurlu şəkildə tətbiq olunması, böyük vergi ödəyicilərində elektron formalı auditin tətbiq edilmə dairəsinin inkişaf etdirilməsi, vergi yoxlamalarının reallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin çoxalmasına müsbət təsir edib.

Ölkə başçısının tapşırıqlarını və qanunvericiliyə edilən dəyişiklikləri nəzərə almaqla, büdcə daxilolmalarının mütərəqqi formalı üsullardan istifadə etmək vasitəsilə vaxtında təmin olunması, real vergitutma bazasının müəyyən olunması sahəsində işlərin daha çox sürətləndirilməsi, vergi orqanlarının göstərdiyi fəaliyyətinin effektiv və düzgün, müasir tələblərə cavab verə biləcək səviyyədə qurulması və Vergilər Nazirliyinin ümumi struktur vahid və həmçinin, bölmələrinin mövcud olan potensialının qarşıya qoyulan vəzifələrin icrası ilə əlaqədar səfərbər olunması məqsədilə həmin sahədə mobil inzibatçılığa ehtiyac yaranıb.

Bununla yanaşı, "Elektron qaimə-fakturanın tətbiqi, istifadəsi və uçotu Qaydaları"nın təsdiq olunması barədə Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 14 mart tarixli 89 nömrəli Qərarına görə bütün vergi ödəyiciləri tərəfindən 1 yanvar 2018-ci il tarixindən malların alıcısı statusuna sahib fərdi sahibkarlara və hüquqi şəxslərə elektron qaimə-faktura təqdim olunması nəzərdə tutulur. Bununla bağlı olaraq VN-nin elektron informasiya sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun formada qurulmasına ehtiyac yaranmışdır.

Vergilər Nazirliyi Kollegiyasının qərarına əsasən büdcə proqnozlarının vaxtında və dəqiq şəkildə icra edilməsinin təmin olunması üçün xüsusi Qərargah yaradılmışdır.

Bununla bərabər, dövlət tərəfindən ümumi vergi ödəyiciləri tərəfindən 1 yanvar 2018-ci tarixindən hüquqi şəxslərə, həmçinin, fərdi sahibkarlara gücləndirilmiş elektron imza vasitəsilə elektron qaimə-faktura təqdim olunacağını nəzərə almaqla, VN-nin İnformasiya Texnologiyaları Mərkəzinə İnternet Vergi İdarəsində və həmçinin, Vergilər Nazirliyinin elektron formalı informasiya sistemində maddi texniki və proqram təminatı ilə əlaqədar vacib olan tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək tapşırılmışdır. Bütün bunlar əsasənda büdcəyə vergi daxilolmaları da artacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizin vergi sistemində ümumilikdə götürdükdə müsbət dəyişikliklər baş verir. Başqa-başqa vergi növləri səviyyələrinin aşağı endirilməsini, sadələşmiş vergi sisteminin tətbiq edilməsini, vergilərin toplanması, həmçinin, vergitutma bazasının azaldılması yoluyla vergidən yayınma ilə mübarizənin kəskinləşdirilməsini və s. bu fəsilədən olan dəyişikliklərə aid etmək olar. Bunlar ümumilikdə vergi daxilolmalarının və həmçinin, büdcə gəlirlərinin ildən-ilə çoxalmasına gətirib çıxarır. Respublikamızın vergi sistemində olan neqativ tendensiyaların aradan götürülməsi üçün aşağıda göstərilən tədbirlər məcmusunun reallaşması mövcud olan vergi sisteminin daha da effektiv fəaliyyət göstərməsi məqsədilə şərait yaratmış olar.

İlk öncə elmi cəhətdən əsaslandırılan elə optimal vergi səviyyələrini tətbiq etmək olunmalıdır ki, onlar vergi daxilolmalarını təmin etsin, həmçinin, sahibkarları öz vəsaitlərini istehsalın inkişafına istiqamətlənməyə stimullaşdırsın. İstehsalın və iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdıran vergi səviyyələrinin endirilməsi yeni yaradılan müəssisələr, onların gəlirinin artması hesabına daxilolmaların ümumi həcmnin çoxalmasına imkan verir. Bununla da vergi dərəcələrinin endirilməsindən dəymiş zərəri kompensasiya etmiş olar, həmçinin, vergidən yayınmasını azaltmağa şərait yaradar.

Sahibkarlar gəlirlərini gizlətməkdə, həmçinin, bu cür faktların aşkar olunduğu zaman cərimə sanksiyaları ödəməkdə yox, əksinə vergiləri aşağı səviyyələrə əsasən tam həcmdə ödəməkdə maraqlıdırlar.

2017-ci ildə respublikamızın ÜDM-si əvvəlki illə nisbətdə 0,1 % artaraq 70,1 mlrd. AZN-nə çatmışdır. Qeyd edilən məbləğin 62,8 %-i qeyri-neft sahəsində, 37%-i neft-qaz sektoruna aid olunmuşdur.

2017-ci ilə əsasən vergi daxilolmalarının ümumi həcmi 7,0 mlrd AZN təşkil etmişdir. Vergilərin ÜDM-də çəkisi isə 9.9 %-ə bərabər qeyd edilmişdir.

Proqnozların bu səviyyədə olmasına əsas səbəb “Şahdəniz-2” yatağından nəqlin başlanmasıdır. Bununla yanaşı, investisiyaların qeyri-neft sektoruna yatırılması, inflyasiyanın sürətinin endirilməsi istehsalın çoxalmasına şərait yaratmışdır.

İqtisadiyyatımıza qoyulan investisiyaların ümumi həcmində 2017-ci il ərzində 5,5 % artım, 2018-ci ildə isə 3,5% artım, 2019-cu ildə isə 2,5% artım olmuşdur. 2020-ci ildə bu göstərcinin 2,5% olacağı da proqnozlaşdırılır.

2019-cu ilin I rübündə Vergilər Nazirliyi tərəfindən büdcəyə 1 672,9 mln. AZN vergi səfərbər olunub, göstərilən proqnoza isə 110,4% əməl edilib, əvvəlki illə nisbətdə 16,5% və yaxud da 236,4 mln. AZN çox vəsait toplanılmışdır. Ödənilmiş vergilərin 30,9%-ə qədəri neft-qaz sektorunun, 69,1%-ə qədəri isə qeyri-neft-qaz sektoruna məxsusdur. Qeyri-neft-qaz sektoruna əsasən vergi daxilolmalarının çoxalması 18,3% təşkil etmişdir.

Daxilolmalarda qeyri-dövlət sektorunun əhəmiyyətli çəkisi ötən ilin eyni dövrü ilə nisbətdə 18,6% çoxalaraq 76,5%-ə yüksəlmişdir. Qeyri-neft-qaz sahəsinin özəl bölməsindən olan vergi ödəmələri 20,6% çoxalıb, onun qeyri-neft vergilərində olan çəkisi 76,7%-ə qədər, cəmi vergi daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi isə 53%-ə qədər yüksəlmişdir.

2019-cu ilin I rübündə regionlardan vergi daxilolmaları artmaqla 168,4 mln. AZN təşkil edərək, keçən ilin eyni dövrü ilə nisbətdə 24,3% çox olmuşdur. Bu müddətdə mərkəzləşdirilmiş daxilolmalar nəzərə alınmayaraq, regionların daxili potensialına əsasən daxilolmaların ümumi həcmi daha çox həcmdə 40,4% artmışdır. Regionlardan daxilolmaların ümumi vergi daxilolmalarındakı çəkisi 10,1%-ə qədər artmışdır. 2019-cu ilin ilk aylarından etibarən məcburi dövlət sosial sığortası, işsizlikdən sığortaya əsasən daxilolmaların yığılma prosesi Vergilər Nazirliyinin yerinə yetirdiyi funksiyalara aid edilmişdir. Bu ilin 1-ci rübünün nəticələrinə əsasən, məcburi dövlət sosial sığortasına görə daxilolmalar 582,1 mln. AZN olmaqla yanaşı, 110,8% icra olunub. İşsizlikdən sığortaya əsasən daxilolmaların ümumi məbləği 22,8 mln. AZN olmaqla yanaşı, 117,3% icra olunmuşdur.

2019-cu ilin birinci yarısında qeydiyyatdan keçən vergi ödəyicilərinin ümumi sayı 25.536 olmuşdur. Bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 25,5% artıqdır. Qeydiyyatdan keçən ümumi vergi ödəyicilərinin 52,2%-ə qədəri regionların payına düşmüşdür.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Statistik Məcmuəsi (2014), Bakı, s. 28
2. Əyyubov V. (2004) “Büdcə və Vergi Sistemi”, Bakı, “Elm”, s. 450
3. Həsənlı M., Ağayev A., (2010) “Qiymətlərin dəyişməsinin vergi daxilolmalarına təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi” BDU, AMEA-nın Kibernetika İnstitutu “Riyaziyyat, informatika və iqtisadiyyatın müasir problemləri” mövzusunda Respublika konfransı, 24 noyabr, Bakı Dövlət Universiteti, s. 120
4. Kəlbiyev Y.A. (2012) “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri”, Bakı, Elm, s. 449
5. Qarayev İ., Rəcəbov B., Rəsulova G. (2015) “Vergi siyasəti və iqtisadi artımın stimullaşdırılması”, Bakı, Elm, s. 126
6. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M, Kəlbiyev Y.A., Rzayev Z.H. (2010) “Vergilər və vergitutma”, Bakı, “Elm”, s. 487
7. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M, Rzayev Z.H., Kəlbiyev Y.A. (2001), Bakı, “Şərq-Qərb”, s. 320
8. Musayev A. (2004) “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”, Bakı, “İqtisad Universiteti”, s. 197
9. Musayev A. (2012) “Vergi inzibatçılığının vergilər üzrə prinsipi əsasında təşkili” Bakı, Vergi jurnalı, s. 34
10. Musayev A., Kəlbiyev Y., Hüseynov A. (2002) “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr”, Bakı, “Digesta”, s. 230
11. Musayev A.F. (2004) “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”, Bakı, CBS “Poliqrafiya”, s. 792 s.
12. Musayev A.F. (2012) “Modernləşdirmə və aktiv vergi siyasəti”, Bakı, Azərbaycanın vergi jurnalı №6, s. 54
13. Musayev A.F., Qarayev İ.Ə. (2013) “Sosial siyasət və iqtisadi inkişaf”. Azərbaycanın vergi jurnalı, № 1, s. 43

- 14.Musayev A.F., Rzayev Z.H. və Süleymanov Q.S. (1998) “Vergi sistemi”, Bakı, “Elm”, s. 438
- 15.Paşayev Z.Ş. (2009) “Dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşmasında vergilərin rolu”, ADİU Beynəlxalq Elmi-praktiki konfrans II kitab 21-22 dekabr, s. 275-286
- 16.Rzayev P. (2014) “Vergi Planlaşdırılmasının Vergi Daxilolmalarına Təsiri Xüsusiyyətləri”, Bakı, Azərbaycanın Vergi Jurnalı, №3, s. 56
- 17.Rzayev P., Rzayev Z. (2013) “İqtisadiyyatın Vergi Tənzimlənməsinin Normativ-Hüquqi Bazasının Formalaşma Xüsusiyyətləri” Bakı, Azərbaycanın Vergi Jurnalı, №2,s.. 34
- 18.Salayev R.A (2018) “Dövlətin vergi siyasəti, onun formaları və tipləri” Şamaxı, Səhər, s. 342
- 19.Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E. və Qarabalov E.M. (2003) “Vergi hüququ”, Bakı, “Elm”, s. 245

Rus dilində

1. Шапкин А.С., Шапкин В.А. (2008) «Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций», седьмое издание, М.- с. 544

İnternet resursları

- 1.azeritimes.az/.../bu-il-vergiler-nazirliyinin-xetti-ile-budce-daxil, 2017
- 2.expertsm.com/az/bazarlar/taxes/54-2010-09-22-11-07-37, 2010
3. economics.com.az/.../35_759633fc2ae010b696f6a18ffdd52, 2013
- 4.http://scholarworks.umass.edu/econ_workingpaper, 2005
- 5.https://report.az › İqtisadiyyat › Maliyyə, 2012
- 6.http://www.cbar.az/releases/2015/02/21/statement-of-the-central-bank-of-the-republic-of, 21.02. 2015
- 7.http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Vergi%20Muzeyi/M%C3%BCasir%20merhele/i.aliyev/1.htm, 2017

- 8.<http://www.cbar.az/releases/2015/12/21/statement-of-the-central-bank-of-the-r-azerbaijan/>, 21.12.2015
- 9.<http://www.cabc-global.com/general-of-tax-system-of-azerbaijan>, 2016
- 10.<https://economy.gov.az/uploads/fm/files/doingbusiness>, 2017
- 11.<http://www.maliyye.gov.az/node/2117>, 2017
- 12.<https://www.azadliq.info/134862.html>, 2016
- 13.<https://ilkinseyid.wordpress.com/.../dovlatin-vergi-siyasati/>, 2011
14. <https://www.arxiv.mtk.az/Uploads/Ebooks/vergi-sistemi.doc>, 2016
- 15.vergiler.az/art-view2/2572, 2015
- 16.<https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-46371231>, 2016
- 17.<https://cesd.az/new/?p=11410&lang=ru>, 2010
- 18.https://azertag.az/.../2018_ci_ilde_dovlet_budcesi_gelirleri
- 10.<https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total>, 2015, 2015
- 20.www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=3, 2018

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Aylıq dərəcələrə əsasən ödənişlər	17
Cədvəl 2. İllik dərəcələrə əsasən ödənişlər	18
Cədvəl 3. Tədiyyələr üzrə vergi daxilolmaları	46
Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasında 2010-2017-ci illərdə vergilərin ÜDM-də və büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi	47
Cədvəl 5. Vergi daxilolmalarının inflyasiyadan asılılığı	54

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Büdcə gəlirlər və xərcləri (2012-2017)	45
Qrafik 2. Regionlara əsasən vergi daxilolmalarının illər üzrə dinamikası (milyon manat)	49
Qrafik 3. Elastikliyin köməyi ilə vergidəki dəyişikliklərin qiymətlərə təsiri	52

Diagramların siyahısı

Diagram 1. Yanvar-sentyabr ayları üzrə vergi daxilolmaları (2014)	40